

40 JAAR GELEDEN

HET VERZET EN DE BEVRIJDING IN ZUTPHEN 1940-1945

40 JAAR GELEDEN

*Het verzet en de bevrijding in Zutphen
1940-1945*

JAN TIJKEN

40 JAAR GELEDEN

Het verzet en de bevrijding in Zutphen

1940-1945

UITGAVE GEMEENTE ZUTPHEN

1985

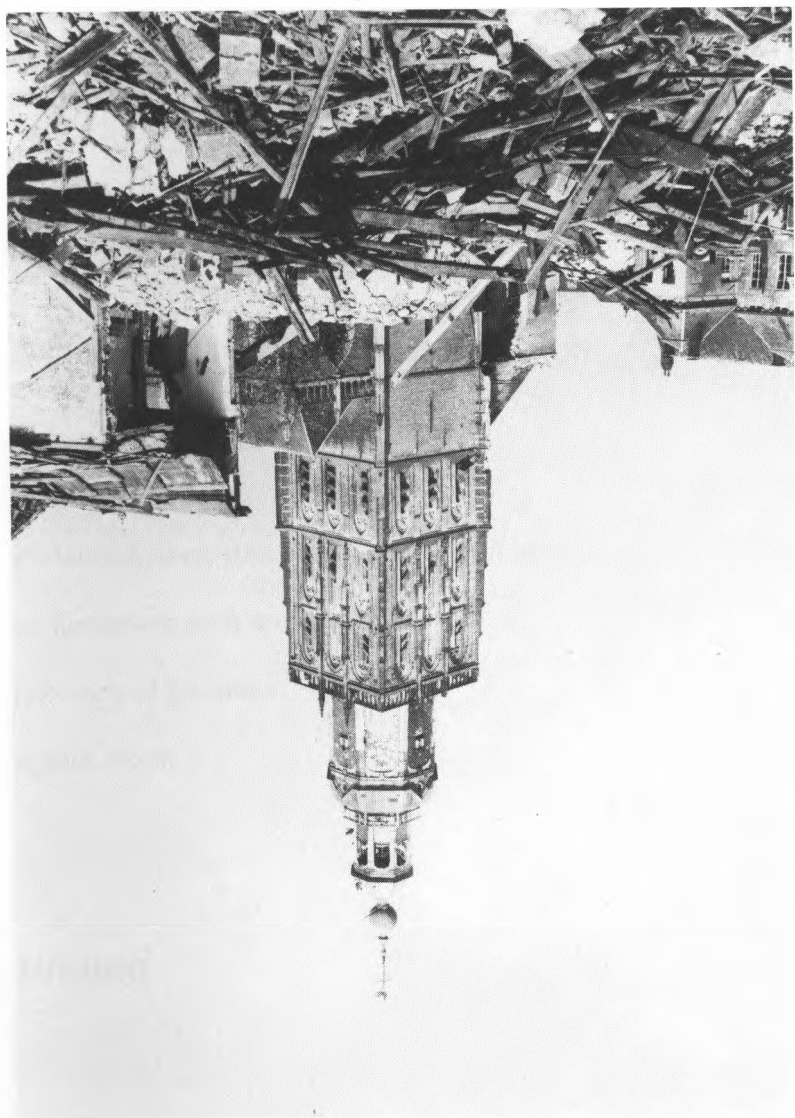

© 1985 Gemeente Zutphen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Woord vooraf	7
Het verzet in Zutphen	9
De Frontloupe zorgt voor nieuws	17
Verzetsstrijder uit Huis van Bewaring in Zutphen bevrijd	25
De joden in Zutphen	29
De bevrijding	31
Gevechten in en rond Zutphen, april 1945	59

Woord vooraf

Voor de samenstelling van dit boekje is gebruik gemaakt van een serie artikelen van mijzelf, daterend uit 1975 (ter gelegenheid van 30 jaar bevrijding). Daarbij werden evenals nu, de volgende uitgaven geraadpleegd en geciteerd:

- De Vliegende Hollander 1940-1945, door Leonard de Vries;
- Er op of er onder, door W.P. Nederkoorn en G.J.B. Stork;
- Zutphen in dagen van spanning, door Joh.C.C. Dell;
- De Lange, Lange week, door Willy Heitling;
- De slag om Zutphen, door Tj. de Boer;
- De Joodse gemeente te Zutphen, door S. Laansma
- The Victory Campaign door colonel C.P. Stacey

Verder is de uitgave opgebouwd uit interviews met mensen uit het voormalig verzet, te weten de heren F.C. Bosch en J.H.F. van Langen, respectievelijk wonende te Eefde en Rheden. Laatstgenoemde leverde ook de stof voor de geschiedschrijving van het voormalig illegale blad De Frontloupe. Mijn hartelijke dank aan beide.

Jan Tijken

Het verzet in Zutphen

10 mei 1940. De dag waarop ons land door nazi-Duitsland werd overrompeld. Al spoedig begonnen de bezetters maatregelen te nemen om het Nederlandse volk aan hun regime te onderwerpen. Een barbaars regime, zoals wij toen aan den lijve zouden ondervinden. De meest elementaire menselijke waarden en rechten werden met voeten getreden. Niet alleen werd de democratie om zeep gebracht en de vrijheid van meningsuiting beknot, vooral werden maatregelen genomen tegen de joden, die uitmondde in het vermoorden van honderdduizenden van deze bevolkingsgroep; de uiterste consequentie van de rassenwaan van de nazi's. Gijzelaars kregen de kogel en mannen en jongens werden opgepakt om in Duitsland te gaan werken.

Er rees in ons land verzet tegen de gruwelijke daden van de bezetters. Mensen gingen onderduiken en/of de nazi's tegenwerken. Er kwam een verzetsbeweging tot stand. Overal in het land werden de krachten gebundeld. Waar mogelijk werd de bezetter bestreden, als het moest met de wapens in de vuist.

De nazi's lieten dat niet op zich zitten en trachtten op alle mogelijke manieren deze ondergrondse beweging te breken. Deze kreeg harde klappen te incasseren, maar bleef overeind. Dit ondanks het terechtstellen van al of niet door verraad van handlangers gevangen genomen verzetsstrijders.

Ook in Zutphen was een ondergrondse beweging (georganiseerd verzet), die voortreffelijk werk heeft verricht. Deze ontstond in het begin van 1941. Het was in de tijd, dat in Amsterdam de joden uit hun huizen werden gehaald en naar concentratiekampen vervoerd, hetgeen in de hoofdstad leidde tot de bekende februaristaking.

Groeiend verzet

Het ontstaan van het georganiseerd verzet in Zutphen in de vorm van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers (LO) verliep op de volgende wijze. Op een dag belde de heer A. Meerstadt, een bekend Zutphenaar, aan bij de heer F.C. (Frits) Bosch. Hij wilde met Bosch de mogelijkheid bespreken om eens een bijeenkomst te beleggen met vertrouwde mensen ten einde te onderzoeken, of er gezamenlijk iets kon worden ondernomen tegen de 'jodenmaatregelen'. Meerstadt was van mening, dat dit noodzakelijk was. Bosch deelde zijn oordeel en zo werd een aantal mensen gepolst van wie men wist dat zij te vertrouwen waren. Onder hen was de heer G. Rietberg, die al door een familielid uit Winterswijk, mevrouw Kuipers-Rietberg, was aangespoord in Zutphen met het LO-werk te beginnen. Mevrouw Kuipers speelde onder de schuilnaam 'tante Riek' een grote rol in de LO in haar woonplaats en de gehele Achterhoek. Zij heeft uiteindelijk haar verzetswerk met de dood moeten bekopen. Rietberg wist van haar, dat de Achterhoek al vol onderduikers zat. Daarom diende er ook in Zutphen op grote schaal hulp aan onderduikers te worden gegeven.

Er werd in het diepste geheim een bijeenkomst gehouden, waar werd besloten georganiseerd (in LO-verband) hulp te gaan bieden aan onderduikers, niet in de laatste plaats aan joden. Dat zou moeten gebeuren door hen te laten onderduiken en ervoor te zorgen, dat er bonkaarten voor hen kwamen. Het ging hierbij om joden en andere onderduikers die geweigerd hadden in Duitsland te gaan werken. Naderhand kwamen er ook geallieerde vliegers bij.

Tijdens deze bijeenkomst werd besloten, dat Rietberg de leiding van de LO in Zutphen zou hebben. Hij wees de aanwezigen op de noodzaak een schuilnaam aan te nemen; zelf ging hij zich Oom Karel noemen. Bosch kreeg de naam Boudewijn; later, bij de komst van het gewapend verzet, nam hij een nieuwe schuilnaam aan: Gijs.

Rietberg zou één van de grote figuren in het georganiseerd verzet in Zutphen worden, de centrale figuur. In 1944 werd hij na een bezoek aan een provinciale vergadering van de LO door de Duitsers op het station in Zutphen gearresteerd en overgebracht naar een concentratiekamp in Duitsland. Pas na de bevrijding keerde hij terug. Zijn taak werd overgenomen door Bosch en na diens onderduiken door Jan van Linschoten (schuilnaam Ot).

Eenmaal op gang gekomen breidde de organisatie zich geleidelijk uit. Er werd met mensen in de omgeving contact gezocht, onder meer in Almen, Laren, Hengelo, Lochem, Steenderen, Vierakker en Vorden. Zo ontstond er een kring die – uit veiligheidsoverwegingen – steeds op een andere plaats vergaderde. Op deze bijeenkomsten werd gesproken over het onderbrengen van meer onderduikers en het zorgen voor bonkaarten. Er hadden ook landelijke vergaderingen van de LO plaats die door ‘oom Karel’ als afgevaardigde van de kring werden bezocht. Na verloop van tijd kwamen in Zutphen contacten tot stand met mensen die onderduikers herbergden, o.a. met de heer L.J. (Hans) Peters, die zowel joden als Amerikaanse piloten en andere onderduikers een schuilplaats in zijn woning had verschaft. Contact kwam er – in 1944 – eveneens met degenen die in dat jaar het illegale nieuwsblaadje De Frontloupe waren gaan uitgeven. Eén van hen was de heer J.H.F. (Henk) van Langen (schuilnaam Cor).

Voor de onderduikers waren bonkaarten nodig. Het bemachtigen daarvan was uiteraard een heel probleem, maar ze kwamen er. Niet door overvallen op het distributiekantoor, zoals elders wel gebeurde, want dat werd in Zutphen niet noodzakelijk geacht. Men kreeg ze op een andere manier in handen. Een distributiekantoor mocht altijd rekening houden met een bepaald percentage verlies. Dit extra percentage werd de LO in handen gespeeld door middel van contactpersonen. Overigens heeft men weleens een fikse partij bonkaarten ontvangen die afkomstig was van een door een andere knokploeg gepleegde overval op het distributiekantoor in Brummen.

Inmiddels was de LO-kring steeds groter geworden. Het verzet kreeg een nieuwe dimensie in de vorm van het gewapend verzet: de Raad van het Verzet (Binnenlandse Strijdkrachten) en knokploegen (KP's).

Commandant van het gewapend verzet in deze streek was de heer Van den Wall Bake uit Vorden. Jo Lammers van ‘De Boggelaar’ was zijn adjudant (ondercommandant). In Zutphen waren Jo Lammers en Hans Peters commandant. Het gewapend verzet werd onderverdeeld in verschillende groepen in de wijken van de stad. De grootste groep was die van Ko Otten. Eén van de leidende figuren was de ook al in de LO actieve Hans Peters, die de schuilnaam Dolf had aangenomen. Een ander was Bosch, inmiddels Gijs geheten.

Wapendropping

Een nacht in september 1944 was een bijzonder spannende voor de mensen van het gewapend verzet. Zij zouden worden voorzien van wapens, die vanuit een Engels vliegtuig zouden worden uitgeworpen op het Lochemse Veld. Radio Oranje kondigde de dropping door middel van codeberichten aan. Eerst kwam het bericht: 'De aarde wordt een paradijs'. Een uur later volgde de boodschap: 'De aarde is een paradijs'. Dat was het sein voor de bij Jo Lammers samengekomen verzetsmensen om op pad te gaan. Vanaf De Bogelaar gingen zij op de fiets via binnenwegen naar het Lochemse Veld. Midden in de bossen bevond zich een groot open terrein, uitermate geschikt voor het afwerpen van wapens. Midden op het terrein werden batterijen neergezet – wit-wit-rood – op een onderlinge afstand van ongeveer 25 meter. Zodra het vliegtuig met de wapens zou overkomen, zou er een sein worden gegeven.

In grote spanning werd de komst van het vliegtuig afgewacht. En ja, daar klonk motorgeronk. Het sein werd gegeven, maar er kwam een kink in de kabel – de lichten weigerden – en het vliegtuig zwenkte af. Het motorgeronk werd steeds zwakker. Zou het nu dan toch mislopen? Een bange vraag, die echter al na enige tijd naar de achtergrond werd gedrongen, want opnieuw klonk motorgeronk dat steeds meer aanzwol. Weer werd het sein gegeven en nu klopte alles. En daar kwamen aan parachutes de containers met wapens naar beneden.

De ronde stalen bussen, waarin overigens ook sigaretten, chocolade en dergelijke zaten werden geleegeed en het wapentuig werd in een droge sloot gedeponneerd met takken eroverheen.

Het was vier uur, toen het karwei was geklaard. De rest van de nacht werd al slapend doorgebracht in een kippenschuur en daarna keerden de verzetsmensen terug naar huis.

De volgende stap was het overbrengen van de wapens naar Zutphen. Twee dagen na de dropping werden ze uit de sloot gehaald en naar een boerderijtje in de omgeving gebracht. Daar werden ze geladen op een wagen met een hit ervoor en bedekt met takkenbossen. Die camouflage was een goede vondst. Ko Otten was namelijk bakker en moest brood leveren aan de OT voor haar dwangarbeiders. Omdat ovens destijds met takkenbossen werden gestookt, leek het zo op het simpele vervoer van spullen voor de bakkerij.

ORGANISATION TODT (OT)

De Organisation Todt (OT), waarvan enkele malen sprake is, was een op de bekende Duitse leest geschoeide organisatie. Deze organisatie kwam in oktober naar onze contreien; haar leiders waren fanatieke nazi's. Ze zouden daar blijven tot de Canadezen in april 1945 Zutphen naderden. Zij liet in de buurt van Zutphen een verdedigingsstelsel maken in de vorm van tankgrachten – bijvoorbeeld onder Bronkhorst – loopgraven, éénmansgaten en mitrailleunesten. Daartoe werden alle tot arbeid in staat zijnde mannen, eerst tot 50 jaar, later tot 60 jaar opgeroepen. Wie voor ander werk niet gemist kon worden, kon worden vrijgesteld. Gedwongen werk dus, waaraan na enige tijd ook boeren en tuinders niet ontkwamen.

De OT-leiders zetelden in Zutphen. Vanwege hun uniform werden zij spottend 'goudvinken' genoemd.

En toen kreeg men met pech te kampen. De wagen zakte weg en was met geen mogelijkheid van zijn plaats te krijgen. Even later kreeg men de schrik pas goed te pakken. 'Halt', klonk het en daar stonden twintig Duitse soldaten met een wapen in de hand. De verzetsmensen, met de hand bij hun wapen, deden hun verhaaltje: takkenbossen vervoeren voor een bakker die ook aan de OT leverde.

De Duitsers zouden nu wel even de helpende hand bieden, maar hoe men ook zijn best deed, er was geen wrikken aan. 'Dan maar alles eraf', commandeerde de Duitse Feldweibel. De situatie werd nu wel erg penibel. Maar of het zo moest zijn, op dat moment kwam er redding opdagen. Uit de richting van Lochem naderde kolenhandelaar Roelof Klein uit Zutphen met een wagen turf, getrokken door twee forse paarden. Hem werd uitgelegd wat er aan de hand was en toen werd de hit uitgespannen om plaats te maken voor zijn paarden. Ze begonnen te trekken, iedereen greep de wielen beet – ook de Duitsers – en zo werd de wagen met vereende krachten op de weg gezet. De Duitsers gingen verder en de Zutphenaren maakten zich opgelucht uit de voeten, richting stad, zich amuserend over de Duitse hulp bij een illegaal wapen-transport.

De wapens werden ondergebracht op de zolder van een pakhuis van Thieme in de Rode Torenstraat, bij dokter Bruinsma op de Deventerweg – diens pleegzoon maakte deel uit van het gewapend verzet – bij Pothoven in de Appelstraat, bij Hans Peters, in de Hoven bij Bergmeijer en zelfs in een leeg graf op de R.K.-begraafplaats aan de Warnsveldseweg.

Bevrijding nadert

Nu men over wapens beschikte was de vraag, wat te gaan doen. Nog niets, zo werd geoordeeld. Het leek beter te wachten op de geallieerde troepen die Zutphen zouden bevrijden. Dat werden maanden later de Canadezen. Toen die in april 1945 de stad naderden, had men echter niet veel geluk met de wapens. De bergplaats in het huis van dokter Bruinsma was verraden aan de Sicherheitsdienst die huiszoeking kwam doen. Maar toen was het spul al weg, want het voornemen van de SD was weer verraden aan de Binnenlandse Strijdkrachten.

De wapens waren overgebracht naar de Drogenapstoren en daar hoog en droog opgeslagen. Bij de nadering van de Canadezen brachten de Duitsers grote vernielingen aan de toren aan, om te voorkomen dat de Canadezen die als uitkijkpost zouden gaan gebruiken. Pas na de bevrijding kon men bij de wapens komen.

Het Zutphense verzet beschikte ook over een zender, waarmee het in verbinding stond met Engeland. Het heeft daar een goed gebruik van gemaakt. Zo werd op 26 september 1944 doorgegeven, dat er op het stationemplacement een lange Duitse munitietrein stond. Twee dagen later volgde er een bombardement en explodeerde de trein in zijn geheel. Nadien liet een knokploeg de rails in de richting van Deventer springen.

Via deze zender werd eveneens doorgeseind, waar zich de loopgraven bevonden, die de Duitsers sinds oktober 1944 langs de IJssel lieten aanleggen. Bosch, zogenaamd werkend voor de OT, zwierf overal rond en bracht ze allemaal in kaart. Toen de Canadezen Zutphen naderden, wisten ze precies waar de vijandelijke stellingen lagen.

Ook werd de positie van een Flak-stelling (afweergeschut) aan de Voorsterallee doorgegeven, met als gevolg een bombardement door jachtbommenwerpers (Jabo's).

Er waren nog meer wapenfeiten. In de dagen, dat er zo bloedig om Zutphen werd gestreden, verjaagden de Binnenlandse Strijdkrachten een Duitse vernietigingsgroep bij de watertoren aan de Warnsveldseweg. Twee dagen voor de bevrijding van de stad op 8 april 1945 wisten ze verscheidene keren, terwijl de gevechten in volle gang waren, onopgemerkt vanuit de binnenstad de Berkel over te steken om de Canadezen op de hoogte te brengen van de Duitse weerstandsnesten.

Sabotage werd in verschillende vormen gepleegd. Niet alleen werden in september 1944 de spoorrails in de richting van Deventer opgeblazen, maar er werden bijvoorbeeld ook telefoonkabels doorgesneden. De Duitsers beschikten over een groot aantal telefoonverbindingen; de aanslagen daarop brachten hen in een lastig parket. Sabotage, eveneens in de vorm van het strooien van grote hoeveelheden kopspijkers op de wegen om het transport van de Duitsers te bemoeilijken. Het sorteerde effect, want de banden van hun wagens waren er niet tegen bestand.

Weer een ander aspect van het verzetswerk was de vervalsing van persoonsbewijzen en Ausweisen. Die waren nodig om onderduikers en verzetsmensen een andere identiteit te geven en mensen te vrijwaren voor gedwongen arbeid in Duitsland of – later – voor de OT. Het werd zo zorgvuldig gedaan, dat de vervalste documenten niet van echte waren te onderscheiden. Valse persoonsbewijzen kwamen van het gemeentehuis via de heer Waanders. Bij het vervalsen van Ausweisen kreeg men de hulp van mensen op het arbeidsbureau.

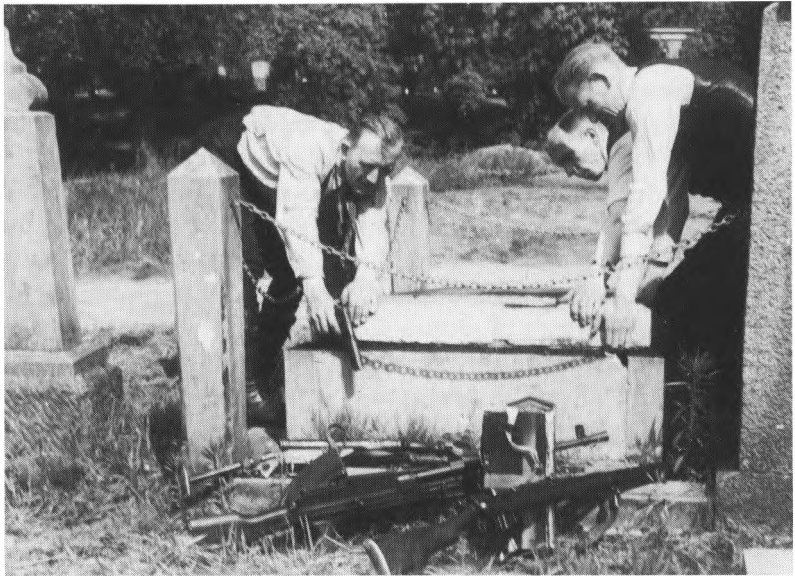
Evenals elders in het land had de illegaliteit in Zutphen het zwaar te verduren van de SD: door overvallen, arrestaties en een fusillade. Zo werd Rietberg gearresteerd. Bosch zou eveneens door de SD worden aangehouden. Op het nippertje wist hij echter te ontsnappen en dook onder op Huize De Voorst. Als het ware in het hol van de leeuw, want hier waren Duitsers gelegerd. Hij was er in de gelegenheid hun gesprekken af te luisteren en kwam zo op de hoogte van plannen om verzetsmensen te arresteren. Via via ging er een seintje naar de stad, waardoor de betrokkenen konden onderduiken.

De arrestaties door de SD in stad en streek hadden vooral in de laatste maanden van de oorlog plaats. De verzetsmensen werden opgesloten in het Huis van Bewaring.

Negen van hen, veelal Zutphenaren, werden op 31 maart 1945 in het zicht van de bevrijding van Zutphen vermoord – gefusilleerd – op de IJsselkade. De eerste gemeenten in de Achterhoek hadden toen al de Canadezen kunnen verwelkomen. Het was een zware slag voor het Zutphense verzet zoveel goede medestrijders te moeten missen.

Toen de bevrijding eindelijk een feit was, konden de mensen van het verzet wel huilen van blijdschap. En dat deden ze ook.

Een leeg graf op de R.K. begraafplaats: Eén van de geheime opslagplaatsen van wapens voor het verzet.

De Frontloupe zorgt voor nieuws

Een belangrijk aspect van het verzetswerk in Zutphen is wel geweest de uitgave van het illegale blaadje 'De Frontloupe', waarmee in het voorjaar van 1944 werd begonnen. Met spannend nieuws – goed of slecht – van verschillende fronten, wat plaatselijk nieuws en waarschuwingen. Een tegenhanger van de door de Duitsers beheerste pers met opgeklopte verhalen over de zogenaamde successen van de Duitse legers.

De 'gangmakers' waren drie jongelui: Hen Hoberg uit Castricum, Wim Verhoef uit Den Helder en Henk van Langen uit Zutphen, latere schuilnaam Cor. Van Langen was ondergedoken bij de families Verhoef en Wols, die door de Duitsers uit Den Helder en Castricum verdreven waren en die boven de toenmalige Rotterdamse Bank aan de Zutphense Houtmarkt woonden. Hij was niet teruggedgaan voor de zogenaamde Arbeitseinsatz en werd daarom gezocht. Het was daar overigens een waar 'onderduikersnest'. Hoberg en Verhoef hadden er ook hun domicilie. In het voorjaar van 1944 besloot het drietal het belangrijkste nieuws van de BBC en Radio Oranje met gebruikmaking van carbonpapier in viervoud vast te leggen. Vier à vijf maal schrijven leverde zo'n 20 uit te geven nieuwsbriefjes op. De eerste kleine Frontloupes ontstonden, hoewel nog zonder naam. Er werd een luister- en schrijfverdeling gemaakt.

Na een paar weken kregen de drie een schrijfmachine en daarna een stencilmachine aangeboden. Papier en inkt kwamen vlot en bijna voor niets via boekhandel Van Someren. Ongevraagd kwamen bijdragen binnen ter bestrijding van de kosten.

Stijgende oplage

De oplage van De Frontloupe groeide dermate, dat twee vaste koeriersters nodig waren om dagelijks de ongeveer 200 exemplaren te bezorgen. Het werden Koosje de Rooij (schuilnaam Ko), het meisje van Van Langen en Dien van Langen, zijn zuster. Er werd op verschillende adressen bezorgd met vijf à tien exemplaren tegelijk in roze giro-enveloppen.

De LO zocht contact met de goed draaiende Frontloupe. Daarbij kwam men overeen dat de LO wekelijks al het geld zou ontvangen, dat via de Frontloupe binnenstroomde. Zij kon dat goed gebruiken bij de hulp aan onderduikers. Dagelijks werden de binnengekomen giften in De Frontloupe verantwoord met de opgegeven initialen of bepaalde namen, zodat de gevers hun gift zouden herkennen. De vreemdste namen werden opgegeven.

Op verzoek van de LO en de LKP (Landelijke Knokploegen) werden tevens dagelijks de codeberichten uit Engeland opgevangen ten behoeve van wapendropping. Die gingen dan naar enkele leiders van de KP.

De mensen van De Frontloupe realiseerden zich, dat hun werk steeds riskanter werd. Er waren mensen gearresteerd en gefouilleerd met De Frontloupe bij zich. Ze werden mishandeld om er achter te komen, waar de berichten vandaan kwamen. Zodoende werd een schuilplaats ingericht tussen twee plafonds. Het werk werd met uiterste voorzichtigheid voortgezet.

De koeriersters hadden eveneens een zeer gevaarlijke taak, die steeds meer met voorzichtigheid en scherp uitkijken moest worden vervuld. Sommige verzetsadressen dienden op een bepaalde manier te worden benaderd om elk risico uit te sluiten.

Op 18 september 1944 werd de spoorwegstaking uitgeroepen via de BBC en Radio Oranje. Via de Frontloupe werden alle berichten hierover direct en duidelijk gepubliceerd. Waar nodig begon koerierster Ko gezinnen van stakende spoor mensen met voorschotten financieel te steunen. Na enkele weken ging dat in samenwerking en gecoördineerd met de LO. De taak van de koeriersters breidde zich meer uit.

Op 31 augustus 1944 kwam Frontloupe nummer 69 uit met een fraaie kop en een uitstijgend Oranjezonnetje in kleur. Tweehonderd Oranjezonnetjes werden snel ingekleurd. Een verdere aanwinst was een stempel met de Nederlandse leeuw van zo'n vijftien centimeter

hoog. De Frontloupe kreeg nu dagelijks een Oranje leeuw opgestempeld.

Opeen nacht was er gepraat en geschreeuw in de achter het huis gelegen Rode Torenstraat. Dat was voor de mensen van De Frontloupe aanleiding om direct weg te kruipen in hun schuilplaats. Het bleek duidelijk een troep Landwachters en SS-ers te zijn. Zij zochten niet naar de mensen van de Frontloupe, maar naar de woning van Vlastuin, een bekende Zutphense communist. Vlastuin was thuis, de 'helden' namen hem mee en schoten hem in de Bernardsteeg op een smerige manier in de rug. Hij was onmiddellijk dood. Het moordcommando stond onder leiding van een Zutphense SS-er. Voor de moord werd later een Friese SS-er veroordeeld.

Onderduiken

Boven de Rotterdamse Bank kreeg men regelmatig bezoek van een groot aantal jongelui. Vrienden en vriendinnen van de kinderen uit de beide gezinnen en Zutphense familieleden van de bewoners. Was dat bezoek teveel en bracht dat teveel risico mee? Hoewel de oorzaak naderhand niet viel vast te stellen, had er op zekere nacht een overval en huiszoeking plaats in het lege pand naast de Rotterdamse Bank, een dépendance van de Zutphense huishoudschool. Nu is er het Zutphens Dagblad gevestigd. Hoewel het gebouw van onder tot boven werd doorzocht, werd er – natuurlijk – niets gevonden.

Inmiddels lagen Hoberg, Verhoef en Van Langen ruim een uur tussen de vloeren van hun schuilplaats. De 'jachthonden' waren met hun speuren naar de Frontloupe nu toch wel erg dichtbij gekomen. De volgende dag moest er dan ook direct worden gestopt en het drietal diende in het belang van een ieder tijdelijk naar elders te verhuizen. Verhoef dook onder bij dokter Raeven, huisarts in Zutphen en Hoberg ging naar de lerares Frans van de HBS op de Zaadmarkt. In geval van bezoek of luchtalarm werd hij in een kast opgesloten. Van Langen dook weg bij de familie Vergeer die een meubelzaak in de Lange Hofstraat had. Slechts een enkeling wist, waar het drietal was gebleven. Na ongeveer een week rust en het verder uitblijven van huiszoekingen keerden de drie naar het oude adres terug, maar aan het daar vervaardigen van De Frontloupe was nu definitief een einde gekomen. De dames Ver-

hoef en Wols vonden het risico voor zichzelf en hun tien kinderen veel te groot geworden en dat was volkomen terecht.

Het bombardement op 14 oktober 1944 was er mede oorzaak van, dat de Frontloupe enkele weken niet kon uitkomen.

Maar begin november 1944 kon Cor (Van Langen) de uitgave op een ander onderduikadres alleen voortzetten. De verschillende verzetsgroepen in Zutphen konden moeilijk buiten de dagelijkse berichten en verder werden diverse onderduikadressen voor De Frontloupe aangeboden. Er brak nu een periode aan van zwerven en vluchten, ook met alle apparatuur.

Zwervend doorgaan

Cor toog aan het werk in het Deventerwegkwartier. Bij de familie Bats op de Praebsterkamp – hier waren ook Engelse piloten ondergedoken – bleek de werkkamer te koud voor de stencilmachine.

Zodoende kwam er een splitsing: Een luisteradres met de schippersradio op anodebatterijen bij de familie Kappert in de Zerbouldstraat; een onderduikadres daarnaast, (het huis van de familie Van Berkel) en een werkadres met schrijf- en stencilmachine bij de familie Hartink op de Gasthuiskamp. Alles dus dicht bijeen in dezelfde buurt.

Een veilige verdeling bij een eventuele huiszoeking, zo dacht Cor. Het liep daarna weer een tijdje lekker.

Na de oorlog bleek uit een procesverbaal van de POD (Politieke Opsporings Dienst) hoe fel de Zutphense SD-agenten Heinemann, Bakkenes, Wiebe en Roters joegen op koeriersters, die onder meer uitbetalingen deden aan gezinnen van stakende spoorwegmannen. Een mevrouw trachtte haar man uit het Huis van Bewaring te krijgen door een koerierster te verraden, naar achteraf bleek koerierster Ko.

Het zal op een dag in januari 1945 zijn geweest dat 's morgens omstreeks acht uur de motor met zijspan met het beruchte SD-trio bijna voor het duikadres in de Zerbouldstraat stopte. Cor dook ijlings weg in een schuilplaats onder een dakrand. De SD-ers gingen echter naar binnen aan de overkant bij de familie Heins, waar beslist niets te halen of te zoeken viel.

Toen al vroeg Cor zich af, of die lui bij hem hadden moeten zijn. Twee dagen later zette een grotere SD- en Landwachtbende het blok af

waar hij woonde. Opnieuw dook hij in zijn schuilplaats, zich eigenlijk niet bewust dat het om koerierster Ko ging.

Nog diezelfde dag verhuisde De Frontloupe naar de Eendrachtstraat in Eefde. Koerierster Ko bracht alle materiaal in veilingkisten met groente toegedekt naar Eefde, waarvoor ze verscheidene ritten moest maken. Naar een ruim duikadres bij J.M. de Rooij, een broer van Ko.

Na slechts één dag onderbreking kwam het bijna onmisbaar geworden dagelijkse nieuwsblad weer terug naar Zutphen, nu vanuit Eefde.

Door het bijna wegvallen van de stroom werd ook hier gewerkt met een schippersradio. Met anodebatterijen of accu's werkte alles perfect. Het opladen van de accu's gebeurde met hulp van Bernhard Simonis in het Walburgisziekenhuis, waar wel stroom was.

Opnieuw een kink in de kabel

Het draaide allemaal weer uitstekend in Eefde, maar ook dat scheen niet te mogen. Er moest in het ruime huis een Duits officier worden ingekwartierd. Radio en apparatuur stonden opgesteld in een linnenkast in de kamer naast die van Herr Adam, houtvester van beroep. Hij bleek overigens een goede en weldenkende Duitser te zijn, die al lang zijn twijfels had over alles wat Hitler en het Duitse nazisme over de wereld brachten. Twijfels die in zekerheid overgingen na allerlei informatie die hij van gezinsleden over de misdaden van de nazi's kreeg, hetgeen niet zonder enig risico was.

Daarna ging het weer mis. Op een dag ging Cor samen met zijn gastheer op zoek naar heideplantjes voor de tuin in de nabij gelegen bossen. Daar ontdekten zij in de sloot langs de spoorlijn een omgeslagen munitietrein. Opeengebroken kisten met honderden granaten lagen her en der verspreid. Na wat overleg en proberen bleek het gemakkelijk om de granaatkoppen te verwijderen en de zakjes kruit uit de huls te halen. De andere verzetsgroepen zouden het spul wel goed kunnen gebruiken.

Terwijl zij druk bezig waren, dook achter hen een Duitse spoorwegcontroleur op. De twee 'terroristen' werd toegesnauwd mee te gaan naar de Ortskommandantur op 't Spijk. Met het geweer in de rug liepen ze langs de spoordijk. Onderweg werd overlegd wat ze moesten

ondernemen om uit de misère te raken. Vlakbij de overweg in de Schoolstraat kwam Cor op de gedachte de Duitser te vertellen over officier Adam, die zou kunnen verklaren dat het tweetal geen terrorist was. Hij vond gehoor en zo gingen zij naar huis. De officier moest gehaald worden die overigens – dat wisten beiden wel – *niet* thuis was. Via een kelderdeur ondernamen zij een spurt door het huis en renden er aan de achterkant uit. In het voorbijgaan werd mevrouw De Rooij een en ander toegeroepen over de illegale spullen, hetgeen niet werd misverstaan.

Terwijl het tweetal richting Gorssel vluchtte, stuurde zij de Duitser, die voor de deur stond te wachten op zeer brutale wijze weg en smeed de deur dicht. IJlings werden alle spullen van De Frontloupe via het balkon naar de meewerkende burens gebracht. Toen even later een troep Duitsers kwam aangestormd, kon zij nog een dikke enveloppe in een brandend fornuis stoppen. . . f 800, – , bonkaarten, valse persoonsbewijzen en Ausweisen.

De Rooij en Cor zaten inmiddels op een boerderij in Gorssel en stuurden een meisje naar de Eendrachtstraat om poolshoogte te nemen. Het huis bleek omsingeld en geheel doorzocht. Het tweetal keerde dus niet terug en trok – gecamoufleerd – in de richting van Zutphen. Daar vonden zij voor één nacht onderdak bij de familie Plettenberg in de Spittaalstraat en daarna bij de familie Vergeer in de Lange Hofstraat.

Het huis in de Eendrachtstraat bleef dagenlang bewaakt, wat mevrouw De Rooij begon te vervelen. Met koerierster Ko ging zij naar de Ortskommandant, om te vragen de bewaking op te heffen. Hun mannen waren toch geen terroristen? En de bewaking werd inderdaad opgeheven.

Nog geen week was de uitgave van de Frontloupe onderbroken geweest. Alle materiaal was in korte tijd weer overgebracht naar het Deventerwegkwartier.

Ander verzetsdrukwerk

Contacten met verzetsgroeperingen leerden, dat er behoefte bestond aan een blad, waarin de belangrijkste politieke stromingen zich konden uiten. Het werd Vrije Stemmen, een illegaal-democratisch deba-

tingblad. De eerste uitgave verscheen op 15 februari 1945 in een oplage van 300 stuks. Er stond onder meer een redactioneel stukje van Co van De Frontloupe in.

Daarnaast verscheen ook nog meermalen het blad *De Vrije Pers* in 500 exemplaren met onder meer het vele nieuws dat *buiten* het frontnieuws toch gebracht moest worden. Het had als kopmededeling Bulletin van de samenwerkende illegale organen De Frontloupe-Het Parool-Trouw-Vrij Nederland en De Waarheid. Het kwam voor het eerst uit op 1 februari 1945.

De Vrije Pers zette zich op 7 april voort, maar toen al werd in de kop vermeld 'de samenwerkende *ex-illegale* bladen'. Immers, het Deventerwegkwartier was toen reeds bevrijd. De gestencilde *Vrije Pers* verscheen tot en met 10 april. Op 11 april kwam vanaf drukkerij Nauta de eerste normaal gedrukte uitgave met stadsnieuws en nieuws van de fronten.

Na de bevrijding van de stad Zutphen kwam de luisterpost van de toen *ex-illegale* Frontloupe in de Beukerstraat, in het pand waar voorheen de Zutphense Radiodistributiecentrale was gevestigd. Van daaruit werden extra-bulletins van *De Vrije Pers* de stad ingestuurd. Op 22 mei kwam het laatste nummer van *De Vrije Pers* uit. Dat was ook het einde van het dagelijks bulletin *De Vrije Pers'* met de activiteiten van De Frontloupe. Cor kwam op verzoek van mr. Zaayer in dienst van de Politieke Opsporings Dienst.

Op de primitieve stencilmachine van De Frontloupe is overigens nog meer verzetsdrukwerk vervaardigd.

De bevrijding

Hoewel er in het Deventerwegkwartier gevochten werd, kwam De Frontloupe op 1, 2, 3, 4, 7 en 8 april 1945 uit. Toen de buurt bevrijd was, wilde Cor zo spoedig mogelijk naar een commandopost van de Canadezen. Koerierster Ko had de laatste dagen belangrijke militaire zaken gezien die bijzonder nuttig voor de Canadezen zouden kunnen zijn. Zo goed en zo kwaad als dat ging, zocht Cor zich een weg. Ergens in een huis hoorde hij pianospelen. Toen hij uit nieuwsgierigheid naar binnen keek, werd hij gezien.

Een Canadees kwam naar buiten en dwong hem naar binnen te

gaan. Cor probeerde hem duidelijk te maken, dat hij van het verzet was. Direct daarop kwam een Nederlands militair de kamer in. Het was luitenant Peijnenburg, verbindingsofficier. De militaire gegevens over geschutsopstellingen in de stad werden vlot doorgeseind via de in het huis aanwezige apparatuur.

Cor had al heel lang nauwe contacten met een zekere Ot. Op zijn verzoek maakte hij het vele buitensporige drukwerk. Ot vervalste en maakte nieuwe persoonsbewijzen, en had onder meer Ausweisen en bonkaarten. Hij was de man die in dat opzicht na de arrestatie van Oom Karel Rietberg in diens voetsporen was getreden.

Cor werd door de Canadese commandopost verzocht de hem bekende militaire gegevens ook te gaan vertellen aan een hogere commandant in een boerderij aan de Almensebinnenweg. Met hem kon tevens worden gesproken over voedselaanvoer voor het Deventerwegkwartier, waar de toestand zeer kritiek werd. Samen met Ot ging hij op 6 april per fiets naar de Almensebinnenweg. Onderweg moesten zij wachten voor de stroom van rollend Canadees materieel, die het Deventerwegkwartier binnenkwam. Stomverbaasd en ontroerd over alles wat zij zagen stonden zij daar. Op dat ogenblik vroeg Cor aan Ot wie hij eigenlijk buiten zijn schuilnaam wel was. Toen konden de beide mannen zich als bevrijde verzetsmensen aan elkaar voorstellen. *Een moment om nooit te vergeten.* Ot bleek Jan van Linschoten te zijn, leraar Engels aan de christelijke Mulo te Zutphen. Cor vertelde Henk van Langen te zijn, boekbinder bij Wöhrmann. Aangekomen bij de boerderij aan de Almensebinnenweg konden zij de Duitse geschutsopstellingen in de stad aanwijzen op kaarten, waar op elke straat en elk steegje in Zutphen aangegeven waren.

De voedselvoorziening was erg vlot geregeld. Nadat de beide mannen waren teruggekeerd, kwam er binnen enkele uren een vrachtwagen vol met blikken biskwie, brood en boter. De verdeling ervan had via de bonkaarten plaats. Vlees was er eveneens, afkomstig van door granaten gedode koeien in weilanden in de buurt.

Samen met luitenant Peijnenburg, de latere staatssecretaris van Defensie, arresteerde Van Langen nog een beruchte nazi in het Deventerwegkwartier.

Verzetsstrijder uit Huis van Bewaring in Zutphen bevrijd

Op 11 juni 1944 's avonds laat werd door een knokploeg uit Enschede bij een overval op het Huis van Bewaring in Zutphen een verzetsstrijder bevrijd. De man was ter dood veroordeeld en zou naar Arnhem worden overgebracht om te worden gefusilleerd. Hij was een voor het verzet bijzonder waardevolle figuur, vandaar, dat er alles aan gelegen was hem uit het Huis van Bewaring te krijgen. Op een vergadering van de Zutphense LO vroeg Oom Karel (G. Rietberg) aan Gijs, (F.C. Bosch) of hij naar Enschede wilde gaan om (fiets)banden te halen en direct de KP te waarschuwen. Bosch reisde naar Enschede, kreeg daar te horen, dat men de volgende dag – 11 juni – zou komen en ondernam de terugreis per trein. De banden nam hij mee. Hij wachtte tot de trein, die hij wou nemen, zou weggrijden, waarbij het hem opviel, dat twee mannen regelmatig naar hem keken. Bosch dacht: dat is foute boel, ik moet hier zien weg te komen. Hij stapte in, maar dat deed het tweetal ook. Bosch verliet daarop de trein weer aan de andere kant. Een half uur later ging er opnieuw een trein. Bij het uitstappen in Deventer bespeurde Bosch niets wat argwaan zou kunnen wekken, waarna hij doorreisde naar Zutphen. Voor de overweg bij de Nieuwstad ging de trein langzamer rijden; Bosch gooide het pak banden naar buiten en sprong uit de trein. Via de sloot achter de Buitensociëteit ging hij naar huis. Naderhand hoorde hij dat hij werd gezocht en dat men hem had opgewacht.

Omstreeks de middag van de volgende dag arriveerde de Enschedese knokploeg in Zutphen. Bij oom Karel thuis werd de overval besproken. Daarbij was ook iemand aanwezig, die in het Huis van Bewaring werkzaam was en voor een plattegrond had gezorgd. Eén van de KP-ers had een politie-uniform bij zich. Die zou, gekleed als wachtmeester, in

gezelschap van iemand die in een aktetas de benodigde papieren had, een 'arrestant' afleveren bij het Huis van Bewaring. Daarmee werd ingehaakt op de gebruikelijke gang van zaken bij een insluiting. De rest van de KP-ers zou zich daarbij wat op de achtergrond houden. Bosch had ervoor gezorgd, dat er vijf fietsen voor de KP-ers gereed stonden. Omstreeks tien uur, ging men in de richting van het Huis van Bewaring. Toen schoot het Bosch te binnen, dat er nog een fiets tekort was en wel voor de te bevrijden verzetsman. Hij repte zich lopend naar de Tadamasingel; daar stond ergens een fiets voor een huis en die nam hij maar mee. De fietsen werden op de Martinetsingel geplaatst.

Bij het Huis van Bewaring gekomen werd aangebeeld. De 'politie-man' zei dat hij een 'arrestant' bij zich had en de man met de aktetas hield de 'papieren' omhoog. De Duitse bewaarder die hen te woord stond, opende de deur. Op dat moment kwamen de andere KP-ers (gewapend en wel) en Bosch achter hen tevoorschijn. De directeur en zijn vrouw, de bewaarders en ook enkele mensen die bij de directeur op bezoek waren, werden in een cel opgesloten. Daarvoor had de directeur – onder bedreiging – de sleutels van de cellen afgegeven.

Onder de opgesloten bevond zich ook de man, die de plattegrond van het Huis van Bewaring had verschaft. Dat hij eveneens deelde in dit lot, was voor zijn eigen bestwil.

De verzetsstrijder om wie alles draaide, werd uit zijn cel gehaald. De overvallers zochten meteen naar eventuele andere verzetsmensen. Zwarthandelaren en mensen die voor andere vergripen gevangen zaten, roken de vrijheid, maar men liet hen in hun cellen zitten.

Bij de overval die vijftien à twintig minuten in beslag nam, werd geen schot gelost. Ze had plaats na aflossing van de Duitsers; dat tijdstip was de overvallers bekend via de tipgever.

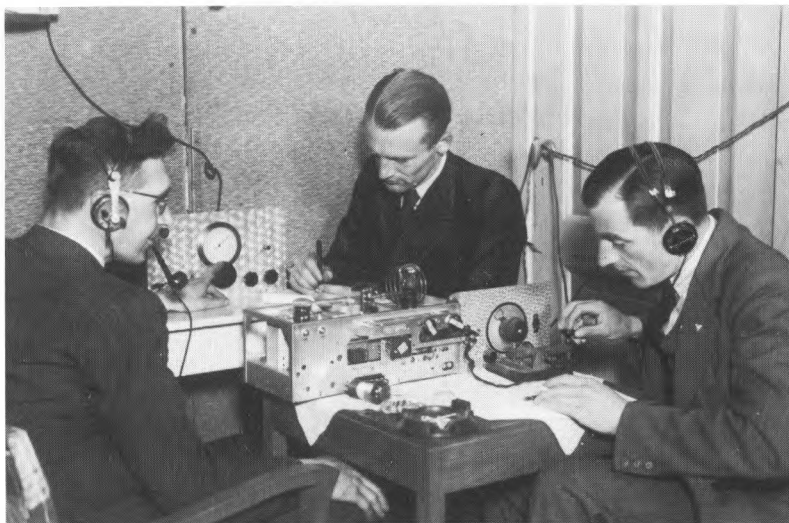
Buitengekomen sprong de bevrijde verzetsman achterop één van de fietsen van de overvallers en men reed snel via de Tadamasingel in de richting van de Emmerikseweg. Inmiddels was er alarm geslagen; bij de brug in de Emmerikseweg stonden al landwachters te controleren. Men maakte rechtsomkeerd en wist via de Houtwal op de Zaagmolenweg te komen. Nauwelijks was men daar aangeland, of op de Emmerikseweg werd een contrôlepost geplaatst.

Via de Buitensingel, onderlangs de toenmalige mestplaats van de gemeentereiniging en bij de zogenaamde kolk van Hilgers naar boven be-

reikte men het pad achter de huizen aan de Emmerikseweg waar Bosch woonde.

Men schoot de tuin in van de benedenbuurman van Bosch, de heer H. Lammers, en verborg daar de fietsen. Lammers was niet thuis, maar dat was geen beletsel. Hij was namelijk iemand op wie Bosch kon rekenen. Die avond en nacht sliepen de KP-ers en de bevrijde verzetsstrijder in het huis van Lammers. De volgende ochtend vertrokken de KP-ers, onder wie de bekende Johannes Post, met de trein van 9.05 uur uit Zutphen. Met twee tegelijk gingen ze op weg naar het station. In Arnhem bevrijdden ze die dag 50 verzetsmensen uit de koepelgevangenis.

De verzetsman werd naar Roeterdink in de Ooyerhoek gebracht, waar hij twee à drie weken ondergedoken heeft gezeten. Lang heeft hij niet van zijn vrijheid kunnen genieten, want hij schreef een briefkaart naar huis met de mededeling waar hij verbleef. Kort daarop werd hij door de Duitsers opnieuw gearresteerd en alsnog gefusilleerd.

Mensen van het verzet bij een zender, waarmee men in verbinding stond met Engeland.

De joden in Zutphen

Zoals elders in ons land hebben ook de joden in Zutphen gedurende de bezettingsjaren verschrikkelijk te lijden gehad onder het barbaarse regime van de nazi's. Van de talrijke uit Zutphen naar de concentratiekampen weggevoerde joden – mannen, vrouwen en kinderen – werden de meeste omgebracht. Slechts een klein gedeelte keerde, nadat de kampen door Amerikanen of Russen waren bevrijd, in de stad terug. Van de eertijds zo bloeiende joodse gemeente was toen vrijwel niets overgebleven.

Hoewel joden die al voor de Duitse inval in ons land naar Nederland gevlucht waren voorspelden, dat de vreselijke jodenvervolging in Duitsland ook binnen niet al te lange tijd hier een feit zou worden, werden zij niet geloofd. De algemene mening was, dat het allemaal wel zou meevallen; men zag geen reden voor een dergelijk pessimisme.

De voorspellingen kwamen evenwel uit. De Duitsers bezetten ons land en begonnen steeds hardere maatregelen tegen de joden uit te vaardigen: geen benoeming meer van joden in openbare diensten, het aanmelden van alle joodse ondernemingen, het ontheffen van joden uit hun functies bij openbare diensten en – op 13 januari 1941 – een meldingsplicht voor joden.

Hoewel de Zutphense joden tot september 1941 nog niet zoveel te lijden hadden gekregen – anders dan in Amsterdam, waar in februari 1941 honderden joden bij razzia's werden opgepakt en naar concentratiekampen geslept – ging men zich langzamerhand wat voorzichtiger opstellen. Dit als gevolg van een verdere aanscherping van de maatregelen tegen de joden in ons land op 15 september. Daarbij raakten zij in feite alle rechten als volwaardig staatsburger en – wat veel erger was – als mens kwijt. Sommigen begonnen te denken over een

onderduik adres voor het geval dat nodig zou zijn en gingen daarnaar op zoek. Hoewel het niet meeviel adressen te vinden, waar men met gevaar voor eigen leven een jood een schuilplaats durfde aan te bieden, bleken er toch mensen te zijn die dat risico wilden nemen.

Zo werden er in een huis aan de Oude Wand zelfs 10 joden tot de bevrijding van Zutphen verborgen gehouden.

Medio september hielden de Duitsers al razzia's buiten de hoofdstad. In Arnhem en Twente werden honderden joodse mannen opgepakt. Nadat ze van verschillende kanten waren gewaarschuwd, lukte het veel joden in Zutphen aan de greep van de Duitsers te ontkomen door onder te duiken. Eén familie, die tevergeefs naar een adres had gezocht, wist buiten schot te blijven door zich op te sluiten in de eigen schuur. Zes Zutphense joden werden echter opgepakt en naar het concentratiekamp Mauthausen gesleept. Daar zijn zij kort nadien overleden, zogenaamd als gevolg van een hersenbeschadiging.

Vanaf zomer 1942 ontvingen de in Zutphen wonende joden oproepen voor keuringen met het oog op de uitzendingen naar werkkampen. Niet iedereen meldde zich; anderen die meenden dat een werkkamp nog geen concentratiekamp was, deden dat wel.

In 1942 waren al tientallen joden weggevoerd; in 1943 volgde de tweede groep. Zij gingen in januari naar Westerbork. Uitgezonderd waren de 'gesperden' (= speciaal door de Duitsers beschermd), van wie een aantal thuis kon blijven en de rest naar Amsterdam moest verhuizen. De zieken in de ziekenhuizen en ook de overige niet te vervoeren zieken bleven ongemoeid. De laatsten werden ondergebracht in het gemeentegebouw en daar verpleegd door veelal vrouwen die vrij waren gelaten.

In april 1943 werd de rest van de Zutphense joden op transport gesteld naar Vught.

Na de bevrijding bleek dat van de vele joodse gedeporteerden er 401 in concentratiekampen het leven hadden gelaten; 375 kwamen uit Zutphen. De anderen waren naar Zutphen geëvacueerde Duitse vluchtelingen, joden uit Brummen, Steenderen en Voorst en joodse verpleegden uit het Groot Graffel te Warnsveld.

Ter nagedachtenis van de omgekomenen werd op 30 oktober 1949 een monument onthuld op de begraafplaats van de joodse gemeente te Zutphen.

De bevrijding

Zondag, 8 april 1945. Na bittere gevechten, waarbij Canadese troepen straat na straat moesten zuiveren van zich fanatiek verwerende Duitsers, kwam voor de zwaar gehavende en brandende stad Zutphen de bevrijding. De strijd om Zutphen was voor het eerste Canadese leger onder opperbevel van veldmaarschalk Montgomery één van de zwaarste gevechten geweest bij zijn opmars door Noord-Oost Nederland. In het bijzonder voor de derde infanterie-divisie die was aangevoerd om de stad in te nemen.

Vreugde bij de bevolking. Aan de vijf jaar tirannie van de Duitse bezetter was een einde gekomen. De bevrijders werden dan ook met gejuich begroet. Toch werd de blijdschap pas volkomen, toen ook in de Hoven het Duitse verzet door de Canadezen was gebroken. Dat gebeurde op de veertiende april. Nu de gehele gemeente was bevrijd, werd op het Zutphense stadhuis de Nederlandse driekleur uitgestoken.

Vreugde, maar ook verdriet. Om de vele slachtoffers onder de burgerij – een kleine zestig Zutphenaren hadden het leven verloren – en om de negen mensen van het verzet die in het zicht van de bevrijding waren vermoord – gefusilleerd – door de Duitse Sicherheitsdienst. Leden van de Zutphense illegaliteit, die zich in de oorlogsjaren zo dapper hadden gevoerd.

Bevrijding in zicht

‘Nu gaat het gebeuren, nu is de bevrijding in zicht’, zo juichten wij ook in Zutphen en omgeving, toen op 6 juni 1944 de geallieerden hun grootscheepse invasie in Normandië begonnen. Er was weer hoop na al die jaren, waarin het vaak heel erg donker en uitzichtloos was ge-

weest. Het liefst zouden wij eerder vandaag dan morgen de bevrijders willen begroeten. Het zou echter nog geruime tijd duren voor het zover was. Maar dat wisten wij nog niet; wij dachten, dat het maar een kwestie van enige tijd was.

In begin september kreeg de hoop nieuw voedsel. Toen hadden de geallieerden in België de Duitsers tot over de grenzen van hun eigen land teruggedreven. Het zuiden van ons land was bovendien bevrijd. In panische angst ondernam het Duitse leger de terugtocht. Het trok via de IJsselbrug in Zutphen in oostelijke richting. In zijn kielzog NSB-ers en Rijksduitsers, die het raadzaam achtten de benen te nemen.

Dat was op dinsdag 6 september, Dolle Dinsdag. Dol, ook door de geruchten over de spoedige nadering van de geallieerden. Zelfs werden al plaatsen genoemd waar zij zich zouden bevinden. Maar het bleken achteraf loze geruchten. . . De geallieerde luchtlandingen bij Arnhem later in september brachten nieuwe moed. De fatale afloop voor de bondgenoten van de slag om Arnhem sloeg echter alle hoop op een spoedige bevrijding de bodem in. De Duitsers hadden een verdere doorstoot van de geallieerden naar het noorden voorkomen. Wel was Nijmegen in hun handen gevallen.

Sinds dat het geval was, ondervonden de Zutphenaren aan den lijve wat het betekende, dat het front niet zo heel ver van de stad verwijderd was. Op 28 september ondernamen, na een tip van de illegaliteit, jachtbommenwerpers een aanval op een munitietrein, die op het spoorwegemplacement stond. De trein ontplofte over de gehele lengte, waarbij grote schade werd aangericht. Vooral het spoorwegemplacement en de Deventerweg moesten het ontgelden. Onder de burgerij vielen enkele doden.

Bombardementen door de geallieerden veroorzaakten nog meer vernielingen en eisten zeer veel slachtoffers. De grootste ramp gebeurde op 14 oktober 1944. Toen werd het gebied van de IJsselkade tot de Overvelwing door een luchtaanval verwoest en verloren meer dan 80 mensen het leven. Het neerstorten en ontploffen van in de omgeving van Zutphen gelanceerde V I's – een soort raketten – richtte eveneens verwoestingen aan.

Zutphen was dus al deerlijk gehavend, toen in maart 1945 het 'voorspel' van de bevrijding van de Achterhoek en de stad begon. Op 7

*Het stationemplacement na het bombardement op 14 oktober 1944.
Foto archief Zeylemaker.*

*De verwoestingen in de omgeving van de Broederkerk na het bombardement op
14 oktober 1944. Foto archief Zeylemaker.*

maart vestigden de geallieerden het eerste bruggehoofd over de Rijn bij Remagen. Eind februari waren zij al aan het westelijk front Duitsland binnengedrongen.

Het Duitse Rijnfront stortte in korte tijd ineen en vijf geallieerde legers, een Brits en vier Amerikaanse, drongen steeds dieper Duitsland binnen. Het tweede Engelse leger stak op 23 maart de Rijn tussen Wesel en Rees over. Op 23 maart ontketende het een grootscheeps offensief in de richting van Münster-Osnabrück, op de linkerflank gedekt door het eerste Canadese leger. De linkervleugel van dit leger, de derde infanterie-divisie, zou Zutphen gaan innemen.

Aanval op hoofdkwartier Blaskowitz

In Zutphen en omgeving viel al sinds begin maart terdege te bespeuren, dat er iets op til was. De Duitsers vertoonden steeds meer tekenen van nervositeit. Bovendien was de geallieerde luchtmacht aanhoudend – dag en nacht – in actie met bombardementen op Duitse militaire doelen.

Op zondag 18 maart was er in de namiddag een hels spektakel uit de richting van Vorden hoorbaar. Een groot aantal vliegtuigen – Typhoons – deed een aanval op de villa's Buitenzorg en Hoekendaal aan de Vordenseweg in de gemeente Warnsveld. Hier waren stafkwartieren (commandoposten) van de Duitsers gevestigd, die blijkbaar resorteerden onder het hoofdkwartier van generaal Blaskowitz. Dit hoofdkwartier, ondergebracht in de villa van de heer Melis, vlak bij de Ravensweerd in Gorssel, werd die middag eveneens gebombardeerd.

De vliegtuigen vielen aan uit oostelijke richting. De in Buitenzorg en Hoekendaal gelegerde Duitse officieren zouden juist aan tafel gaan. Beide landhuizen werden door tal van raketbommen getroffen. De ongeveer een uur durende aanval werd zo doeltreffend uitgevoerd, dat er uiteindelijk van de villa's niets meer restte dan puinhopen. De Duitsers in Vorden vuurden wel aanhoudend op de laag over het dorp scherende vliegtuigen, maar zonder enig effect. Tal van Duitse officieren vonden de dood. Onder de burgers waren geen doden, wel enkele gewonden.

De brandweerkorpsen uit Warnsveld en Zutphen rukten uit om de vlammen te bestrijden. Bij aankomst van de Warnsveldse brandweer

bleek de Zutphense al ter plekke te zijn. Het was een ontstellende chaos, alles lag plat en er viel dan ook niet veel meer uit te richten. De Warnsveldse brandweer ging daarom door naar de Oude Borculoseweg, waar een bij de aanval getroffen zomerhuisje in brand stond. De Zutphense brandweer bleef.

In Gorssel werd het hoofdkwartier van generaal Blaskowitz met de grond gelijk gemaakt. De vliegtuigen hadden het overigens ook gemunt op een post van de Duitse radioverbinding in de toren van de hervormde kerk. Ze verschenen boven het dorp, juist nadat er een dienst in de kerk was geweest en de kerkgangers het bedehuis hadden verlaten. De kerk werd door bommen getroffen en vernield, evenals de pastorie, bewoond door ds. Schakel. Hij en zijn gezin kwamen er goed af, maar elders in het dorp waar ook huizen werden getroffen vielen doden. In Gorssel werd de brandweer niet toegelaten tot de in puin gegooid villa.

Bij deze aanval moeten heel wat Duitsers gedood zijn; zekerheid over het aantal slachtoffers is er niet. Blaskowitz zelf bleek de dans te zijn ontsprongen.

De slagen die de Duitsers waren toegebracht waren een gevolg van het feit, dat de illegaliteit de aanwezigheid van de Duitse kwartieren in Gorssel en Warnsveld naar Engeland had doorgegeven.

Duitsers in alarmtoestand

Voor het eerst was er op dezelfde dag in Zutphen en omgeving duidelijk artillerievuur hoorbaar. Het kwam uit zuidoostelijke richting en moest erop duiden, dat het geallieerde offensief in de richting van Rees en Wesel tegen de Rijn gestadig vorderde.

Vijf dagen later gold voor de Duitsers in onze contreien de alarmtoestand. 's Nachts betrokken zij de stellingen in de omtrek van Zutphen die de OT (Organisation Todt) daar had laten bouwen. In het Harenberg werd een voorlopige commandopost gevestigd en in de stad ont ruimden de Duitsers gebouwen, die zij hadden gevorderd. Allemaal maatregelen die wezen op komende gebeurtenissen. Gebeurtenissen die werden ingeleid door een luchtlanding op grote schaal op 21 maart in het grensgebied achter Winterswijk.

Op 23 maart viel de grote klap: de geallieerden trokken over de Rijn tussen Wesel en Rees. De volgende dag bombardeerde de superieure geallieerde luchtmacht bij herhaling op plaatsen in Zutphen en omgeving, waar Duits geschut was opgesteld of opgesteld had gestaan.

Het bleef daarna verre van rustig in de lucht. Dag en nacht gingen de Duitsers door met het lanceren van V I's vanaf startbanen in de omgeving van Joppe (Dortherdijk), Harfsen (Braakhekkeweg) en Laren. Zo'n 'vliegende bom' stortte op 28 maart neer in de omgeving van de Warnsveldse molen en ontplofte. Twaalf mensen vonden de dood, veen raakten gewond en tweeëntwintig huizen werden vernield.

Twee dagen later werd Gendringen als eerste gemeente in ons land boven de Rijn bevrijd. Diezelfde dag volgden Dinxperlo en Aalten. In de week van 23 tot 30 maart kwam het front vanuit de omtrek van Wesel steeds dichterbij. Dat was te merken aan het alsmear aanzwellende kanongebulder. Op 31 maart vielen Winterswijk, Lichtenvoorde en Groenlo.

In Groenlo werd op uitbundige wijze feest gevierd onder het genot van duizenden liters sterke drank, door de gevluchte Duitsers achtergelaten.

Drama op de IJsselkade

Op de avond van die dag, terwijl in Groenlo lustig werd doorgefeest, had in Zutphen op de IJsselkade een drama plaats. Negen politieke gevangenen, merendeels Zutphenaren, werden daar door de Sicherheitsdienst gefusilleerd op bevel van Ludwig Heinemann, een zeer berucht SD-er. Pasen, het feest van de opstanding, stond voor de deur, maar in Zutphen waarde de dood rond.

Twaalf mannen die enkele weken in het Huis van Bewaring opgesloten waren geweest, werden uit hun cellen gehaald en twee aan twee met gordijnkoord aan elkaar gebonden. Op het laatste moment liet de stomdronken Heinemann, om welke reden dan ook, twee van hen, Bouke Dijkstra en Hans Westerhof, weer naar hun cellen terugbrengen. De andere tien werden naar de IJsselkade gebracht en daar, terwijl ze voor hen moesten uitlopen, door drie Nederlandse SD-ers, Bakkenes, Wiebe en Roters, neergemaaid. Eén van hen, de tot het korps der marchaussee behorende Van Bentem, ontsnapte evenwel aan de dood.

Hij liep slechts een schampshot op via een knoop of gesp, maar deed alsof hij dodelijk getroffen was en liet zich over het lichaam van dege-
ne aan wie hij was vastgebonden vallen.

Toen de moordpartij achter de rug was, sneden de SD-ers de tien li-
chamen los en gooiden ze in de IJssel. Van Bentem hield zich lange tijd
vast aan een ducdalf. Toen de SD-ers weg waren, liet hij zich een eindje
met de stroom meevoeren om op een plek waar dat mogelijk was op de
wal te kruipen.

Het was inmiddels nacht geworden en Van Bentem sloop behoed-
zaam de stad in. Het geluk was met hem, want er was niemand op
straat, zelfs geen Duitser. In de binnenstad vond hij onderdak in een
huis in de Turfstraat. Daar wachtte hij de bevrijding van Zutphen af.
Later, in 1947, was van Bentem kroongetuige in het proces tegen Hei-
nemann voor het Bijzonder Gerechtshof in Zutphen. De SD-er was
gearresteerd in een Engels legerkamp in Duitsland, waar hij onder een
valse naam voor de Britten werkzaam was. Hij ontkende alles waarvan
hij was beschuldigd, maar toen hem werd voorgehouden dat één man,
Van Bentem, de moordpartij had overleefd, was het snel met hem af-
gelopen.

Heinemann, ook verantwoordelijk voor het fusilleren van zeven gij-
zelaars uit Gorssel op 24 september 1944, werd als oorlogsmisdadiger
ter dood veroordeeld en later door middel van de kogel terechtgesteld.

Degenen die op de IJsselkade het leven lieten waren H.J. Boxtart,
A. Gerritsen, G. Hartoch, H.J. Lammers, H.H. Lier, G. van Oost-
veen, A.C. Oskam en D.J. Sonnenberg uit Zutphen en F.W.L. baron
van Heemstra uit Leusden.

Canadezen in Vierakker

Op zondag 1 april, Eerste Paasdag, was de in de week daarvoor toege-
nomen spanning in Zutphen en Warnsveld voelbaar. De Canadezen
kwamen steeds dichterbij, het front verplaatste zich stelselmatig in de
richting van de stad. 's Morgens konden de inwoners van Ruurlo de
bevrijders verwelkomen, later op de dag die van Barchem. Daar was
overigens sterke tegenstand van de Duitsers geweest. Hengelo viel
eveneens in Canadese handen, alsmede Vorden. Wichmond en Vier-
akker werden vanuit Hengelo en Vorden bevrijd, evenals daar na ge-

ringe Duitse tegenstand. Ook elders in het Oostgelderse ging de vlag uit: in de gemeenten Bergh, Wisch, Zelhem, Hummelo en Keppel.

In Vierakker stond deze dag een Canadese tank bij de boerderij De Vlieg op de hoek van de Vierakkersestraatweg en de IJsselweg. De bemanning bestond uit verkenner, die eerst Duitsers op de hoek van de Koekoekstraat en de Vierakkersestraatweg onschadelijk hadden gemaakt. Vanaf De Vlieg werd door vrijwilligers een aanval ondernomen op de boerderij van H. Hermsen aan de Vierakkersestraatweg, meer in de richting van Zutphen, waar Duitsers geleverd waren.

De aanval resulteerde in het gevangennemen van de bezetting, op één man na. Hij deed alsof hij zich wilde overgeven, maar trok plotse-ling zijn revolver en loste een dodelijk schot op de bevelvoerende Canadese kapitein.

Met de krijgsgevangenen ging men terug naar De Vlieg. Daar werden opnieuw vrijwilligers gevraagd en nu traden alle manschappen naar voren. Uit hun reacties viel op te maken, dat de kapitein als een vader voor hen was geweest en dat zij daarom diep geschokt waren door zijn dood. Weer werd de hoeve aangevallen; uiteindelijk werd ze door een vlammenwerper in brand gezet.

Naderhand trokken de Canadezen weer terug in de richting van de Koekoekstraat, waar zij Tweede Paasdag werden gesignaleerd. Een dag later rolde een complete legertros in de richting van Leesten en de Emmerikseweg.

De Canadezen begonnen die eerste april met de aanvoer van kanonnen voor de beschieting van Zutphen, waarvan zij nu de torens al zagen. Maar het zou een week duren voor zij de stad helemaal in handen hadden, een week van bittere strijd.

Intussen was er in Warnsveld geen mens die eraan dacht zich te melden voor de verplichte arbeid, nu de bevrijders zo dicht in de buurt waren. Dichter dan menigeen wel vermoedde. Mende, de beruchte Einsatzleiter van de OT, raakte bijna buiten zinnen over deze 'euveldaad'. Mochten de Warnsvelders de volgende dag weer wegblijven, dan volgden er harde maatregelen, zo liet hij bekendmaken.

De Zutphenaren konden uit maatregelen die de Duitsers in de afgelopen dagen hadden genomen, ook al concluderen, dat de Canadezen in aantocht waren. Duitse spoorwegbeambten maakten zich gereed om de benen te nemen – eerder verdween het machinepersoneel al

naar Zwolle – Duitse telefonisten pakten de koffers en zelfs de OT-ers deden dat. Springstof werd aangebracht bij de vele bruggen in en rond de stad en enkele kleine bruggen in de weilanden naast en achter de reinigingsdienst aan de toenmalige Buitensingel – nu Jan Vermeerstraat – gingen de lucht in. De meeste toegangen tot de stad werden afgesloten. Daar waren betonnen bunkers gebouwd; tussen de openingen werden met stenen dichtgemetselse goederenwagons van de GTW geschoven, die al klaar stonden. Verder werden grote, met cement gevulde betonnen ringen op het wegdek geplaatst.

Zutphen werd als het ware een vesting. Het wees erop, dat de Duitsers van plan waren de stad tot het uiterste te verdedigen. De hoop van de bevolking, dat de bevrijding zonder al te grote schokken zou komen, werd nu definitief de bodem ingeslagen. Het werd tijd de kelder op te zoeken. . .

De verdedigers van de stad hoorden tot de 361ste Infanterie Divisie met parachutistenopleiding van het 88ste Duitse Legerkorps. Onder hen waren zeer veel jonge soldaten, jongens van zestien, zeventien jaar. Fanatiekelingen, van wie sommigen op Eerste Paasdag huizen binnendrongen en onder bedreiging met het pistool fietsen vorderden.

Bij het vallen van de nacht werd in Warnsveld en Zutphen voor het eerst het gefluit en de inslag van granaten gehoord. Warnsveld zou overigens de eerste klap opvangen. Immers, in de omgeving van de begraafplaats aan de weg van Warnsveld naar Vorden, bij Het Groot Graffel en in Leesten, hadden de Duitsers vrij sterke stellingen gebouwd. Daarop zouden de Canadezen zich de komende dagen gaan concentreren. Bijna iedereen in deze omgeving had al van de Duitsers bevel gekregen binnen 20 minuten huis en haard te verlaten. Met het allernoodzakelijkste trokken de mensen naar Vorden of klopten bij bekenden in de omtrek aan. De verlaten boerderijen werden als verdedigingsposten ingericht, maar eerst werden de kelders geplunderd.

De beschieting begint

Op Tweede Paasdag – 2 april – constateerde men in Warnsveld dat de OT-ers de benen hadden genomen. De grond was hen blijkbaar te heet onder de voeten geworden, nu de Canadezen op slechts enkele kilometers van het dorp stonden. Vanuit Vorden waren zij die dag opge-

rukt tot bij de Boggelaar. In Leesten stonden al verschillende boerderijen in lichterlaaie. Iemand uit Leesten die naar Warken was geweest, wist bij thuiskomst te vertellen dat Warken was bevrijd. In ieder geval het gedeelte van het buurtschap boven de spoorlijn Zutphen-Winterswijk.

Kanongebulder op vrij korte afstand, het fluiten van granaten en het ratelen van mitrailleurs maakten de mensen in Warnsveld en Zutphen duidelijk, dat het front zeer dichtbij was gekomen. Zij zochten dan ook een schuilplaats in de kelder, vooral toen omstreeks het middaguur granaten insloegen en explodeerden. Het vuur van de Canadezen werd door de Duitsers vanuit Zutphen beantwoord.

Hoewel de Zutphenaren aanvankelijk onbekend waren met wat er zich in de onmiddellijke omgeving van de stad afspeelde, kwamen zij na een nacht, waarin het kanongebulder niet van de lucht was, tot het besef, dat het beleg van de stad begonnen was.

Deze Tweede Paasdag bracht voor ongeveer 50 politieke gevangenen de vrijheid. Zij zaten opgesloten in het Huis van Bewaring; de meesten wachtten als het ware op het ogenblik dat zij zouden worden gefusilleerd. Zij ontdekten dat hun bewakers, Landwachters, het hazenpad hadden gekozen en zagen kans uit te breken. Overal vonden zij na hun vlucht onderdak: bij familie, vrienden, desnoods bij totaal onbekenden. Daar wachtten zij het einde van de gevechten af.

De laatste OT-ers haastten zich uit de stad weg te komen. Arrogant bleven zij tot het laatst toe, getuige hun waarschuwing aan de Zutphenaren zich te melden voor de arbeidsinzet. Zo niet, dan zouden zij door de SD worden opgehaald. Die had overigens Zutphen al verlaten. . . De volgende dag bleken de OT-ers verdwenen. Zutphen bood deze dag het beeld van een stad, waar het leven geheel ontwricht was. Het van gemeentewege verstrekken van voedsel via de centrale keuken werd stopgezet, evenals de levering van gas en water. Oorzaak: het uitvallen van de gasfabriek en de waterleiding. Tot nu toe werd nog een uur per dag gas geleverd; de waterleiding werkte bijna dagelijks nog enkele uren. Wie water wilde hebben, was aangewezen op mensen die nog over een pomp beschikten.

De versperringen op de bruggen waren gesloten; enkele bruggen daarachter waren al voor een deel een puinhoop. Zo lieten de Duitsers

de houten noodbrug tussen de Spitaalstraat en de Emmerikseweg in de lucht vliegen, evenals de brug in de Kapperallee en de Oostveensebrug (aan het einde van de Weg naar Laren).

De Duitsers nestelden zich op de Warnsveldseweg, op de Graaf Otto-singel en op veel andere punten in huizen, vanwaar zij een goed uitzicht hadden. Voordien werden de bewoners verjaagd. Van die woningen werden mitrailleurnesten gemaakt. Niemand mocht de stad meer in of uit. Iedereen die zich op straat vertoonde, zou worden neergeschoten, zo werd gewaarschuwd.

's Avonds stonden de schijnwerpers aan het front zo dichtbij, dat de stad als het ware in schemer was gehuld. Omstreeks elf uur barstte het geweld los: de beschieting van Zutphen door Canadese artillerie begon . . .

Over wat er verder die dag in het Oostgelderse gebeurde het volgende. Wehl en het door bombardementen al zo zwaar getroffen Doetinchem werden bevrijd. In Steenderen was het nog rustig. Inwoners van het dorp fietsten naar Vorden om de Canadezen te vragen, of zij maar even wilden komen om Steenderen te bevrijden. Zij moesten nog maar wat geduld hebben, hoorden zij.

Vroeg in de morgen trokken de Canadezen Lochem binnen, waar de Duitsers grote verwoestingen hadden aangericht. Almen-dorp kon de bevrijders ook verwelkomen; daar was nauwelijks een schot gelost. Vandaar gingen de troepen direct verder; hoewel de Duitsers hevig vuurden, trokken zij het Twentekanaal over en slaagden erin langs het kanaal stand te houden. Terwijl de Duitsers zich op verschillende plaatsen verschansten – onder meer achter de spoorlijn Zutphen-Hengelo, bij het kerkhof van Almen-Harfsen en tussen het station Laren-Almen en het dorp Laren – troffen zij in Laren zelf voorbereidingen voor de aftocht. Menig gebouw ging daarbij in vlammen op.

Veldslag in Leesten

Warnsveld en Zutphen beleefden van 2 op 3 april een zeer onrustige nacht. Nadat de vorige avond de beschieting van Zutphen was begonnen, was het kanongebulder niet van de lucht geweest. Granaten sloegen in en vanuit de verte klonken doffe explosies, die deden veronderstellen dat er onder meer bruggen werden opgeblazen.

Eveneens werd vanuit de richting van Leesten mitrailleurvuur gehoord. Daar werd plotseling geschoten. Landbouwers die niet door de Duitsers verjaagd waren en Zutphenaren, die bij hen een goed heenkomen hadden gezocht na het ontploffen van de munitietrein op 28 september 1944 op het Zutphense spoorwegemplacement, brachten ongeveer een uur in de kelder door.

's Morgens bleken de Canadese granaten een grote ravage te hebben aangericht op de Warnsveldseweg. Huizen en bomen hadden het moeten ontgelden. Verder waren projectielen ingeslagen in de omgeving van het toenmalige ziekenhuis aan de Coehoornsingel en op andere plaatsen in de stad. Ook Warnsveld was niet ongeschonden onder het vuur vandaan gekomen.

De rest van de dag was het vrij rustig boven Zutphen, waar de bevolking echter zoveel mogelijk in de kelders bleef. Verre van rustig was het in Warnsveld: in Leesten en omgeving was een complete veldslag aan de gang. Tegen de middag werd in Leesten opnieuw het vuur geopend. Ditmaal was het Duits artillerievuur, gericht op de Leestenseweg. Daarover trok vanaf de Vierakkersestraatweg een colonne lichte Canadese gevechtswagens in de richting van de molen van Leyendekker. In deze omgeving, bij en op de Leestense Enk, waren vrij sterke Duitse stellingen en daarop hadden de Canadezen het gemunt.

In Warnsveld-dorp werd het in de loop van de middag duidelijk, dat de strijd op enkele kilometers afstand was ontbrand. Vanuit de richting Leesten drong het geratel van machinegeweren door. Er was daar een verwoed gevecht gaande, zoals die dag overal in de buitenste verdedingsring rond Zutphen. Vanuit Warnsveld werden brandende boerderijen in Leesten en in de Ooyerhoek gezien.

Dat het front zeer dichtbij was gekomen, konden de Warnsvelders eveneens opmaken uit het feit, dat vlak bij het dorp, in de omgeving van het Kappersebos opgestelde Duitse granaatwerpers in de richting van de Vordenseweg vuurden. Kennelijk waren ze gericht op de uit de richting van Vorden naderende Canadese troepen.

Op een andere plek in de gemeente Warnsveld werd ook al hard gevochten. De Canadezen waren van Wichmond-Vierakker opgerukt tot bij café De Groene Jager aan de Emmerikseweg. Het ene huis na het andere werd door middel van vlammenwerpers in brand gezet. Eerder

wilden de Duitsers hun tegenstand niet opgeven. Toen het nacht was geworden werden de mensen uit deze omgeving door de Duitsers uit hun huizen verjaagd. Via de loopgraven vluchtten zij in de richting van Zutphen. Diezelfde nacht openden de Canadezen het vuur op de Duitse commandopost in het Harenberg, die in een puinhoop veranderde. Kort daarna werd Bronsbergen bevrijd. De grens met Zutphen was bereikt.

Hoe was het die dag met de strijd elders gesteld? Wel, het Canadese bruggehoofd aan de overkant van het Twentekanaal bij Almen werd versterkt, ondanks sterke Duitse tegenstand. Vanuit de stellingen achter de spoorlijn bestookten de Duitsers hun tegenstanders. De mensen uit het buurtschap Harfsen kregen gelegenheid via een pontje, waarmee de Canadezen een vrijwel niet onderbroken stroom materiaal over het kanaal zetten, naar Almen te vluchten. Bij de verwoede gevechten in deze omgeving gingen zo'n 40 boerderijen in vlammen op. Later op de dag sloegen de Canadezen een brug over het kanaal.

Nu konden zij zoveel oorlogsmateriaal naar Harfsen brengen, dat de tegenstand van de vijand spoedig was gebroken. Ogenscheinlijk lag de weg naar Laren, Harfsen en Gorssel open, maar toch duurde het nog enkele dagen voor die afstand was afgelegd. Een tegenslag voor de Canadezen was dat zij bij het station Laren-Almen werden teruggeslagen.

Steenderen kon deze dag de bevrijders begroeten, maar voor de buurtschappen Rha, Olburgen en Luur was dat niet weggelegd. Ze bleven niemandsland en zodoende konden de Duitsers 's nachts vanuit Brummen de IJssel oversteken om boerderijen in vlam te zetten. Pas op 17 april konden ook de mensen daar de nationale driekleur hijsen. In Zutphen, waar het in de kelders gonsde van de geruchten, bliezen de Duitsers tegen de avond de brug in de Deventerweg op.

Op de vierde april, na een nacht van aanhoudend kanongebulder, was de situatie bij Zutphen als volgt: in Bronsbergen stonden de Canadezen op korte afstand van de stad, in Leesten beukten zij op de Duitse linies, vanuit de richting van Vorden naderden zij Warnsveld en verder konden zij uit de richting van Almen-Eefde worden verwacht. Aan alle kanten hadden zij zich vastgebeten in de buitenste verdedigingsring om de stad die door de Duitsers totaal was afgegrensd.

Angstige uren op Het Groot Graffel

Het dag en nacht doorgaande gebulder van het geschut bereikte in de nacht van 3 op 4 april een climax. De veelal in de kelders weggedoken Warnsvelders en Zutphenaren ondervonden steeds meer wat het zeggen wilde frontgebied te zijn. In deze dagen vol spanning sloeg in Warnsveld menig granaat in. Huizen werden beschadigd en onder de burgers vielen doden, onder meer op de Leestenseweg (nu Breegraven) en op de Bonendaalseweg (nu Bonendaal). Zonder dat men het had beseft, was er op Tweede Paasdag al een Canadese tank op korte afstand van het dorp geweest. Hij kwam uit de richting van het Weezenloo aan de Vordenseweg – tot daar waren de Canadezen ongeveer doorgedrongen – en ratelde in de richting van 't Jachthuis. Na het Duitse geschut tussen dit hotel en De Kap in diggelen te hebben geschoten, verdween de tank in de richting van Lochem.

Op de vierde april begon een grote infanterieslag in Leesten en in de Ooyerhoek. Verwoed verdedigden de Duitsers daar hun stellingen. Kanonnen bulderden, granaten huilden en machinegeweren ratelden. Van geallieerde kant werden ook vliegtuigen in de strijd geworpen. Boerderijen gingen in vlammen op en ook de karakteristieke molen van Leyendekker brandde af. De Canadezen hadden, blijkbaar omdat het gevecht niet snel genoeg verliep, vlammenwerpers in de strijd geworpen. Van deze infanterieslag viel in Warnsveld niet veel te zien, alleen dat Leesten in kruitdamp was gehuld en dat er overal branden woedden.

Op de middag van deze dag ontsnapte Het Groot Graffel aan een totale verwoesting. De Canadezen besloten de psychiatrische inrichting die op een buitgemaakte kaart als 'vesting 205' stond aangemerkt, uit de weg te ruimen. Een tank zwenkte op de Vordenseweg bij het Warnsveldse kerkhof naar de Kerkhofweg. Hij werd opgesteld bij de christelijke school in Leesten, ruim 500 meter achter de inrichting. De bemanning vuurde over de loopgraven bij Het Groot Graffel heen, die overigens verlaten waren, hoewel zo'n 150 zeer jeugdige Duitsers zich in de nabijheid ophielden. Vrijwel gelijktijdig begon vanuit de richting van Vorden een beschieting door kanonnen. Gebouwen liepen voltrefers op; ijlings werden maatregelen getroffen om de verpleegden in veiligheid te brengen. Het Groof Graffel leek zijn ondergang tegemoet te gaan met allen die er zich bevonden.

Op dat moment besloot de directeur-geneesheer, dokter P. van Bork, de Canadezen duidelijk te maken, dat er een vergissing in het spel moest zijn. In zijn witte jas en in zijn hand een wandelstok, waaraan een witte handdoek, liep hij onder hevig granaatvuur in de richting van de plek waar de tank stond.

Van Bork maakte de bemanning erop attent, dat Het Groot Graffel geen vesting, maar een psychiatrische inrichting was. Dit werd doorgeleid naar Vorden. De dokter keerde weer terug naar de inrichting en even later kwam er een einde aan de beschieting, die anderhalf uur had geduurd. . . 's Avonds kwam Het Groot Graffel nòg even onder Canadees vuur te liggen, maar al spoedig zweeg het geschut. Wellicht was het nog niet bij iedereen bekend, dat de 'vesting' een ziekeninrichting was.

Overigens was er op het terrein van de inrichting nog wel gevochten. Dat was gebeurd, nadat de Canadezen de weg achter de begraafplaats hadden vrijgemaakt en verder oprukten. Zelfs op het kerkhof was een gevecht geleverd. Op het terrein van Het Groot Graffel boden de in eenmansgaten genestelde Duitsers hevige tegenstand, tot in de nacht toe.

Toen de volgende morgen op Het Groot Graffel de verduisteringsgordijnen werden opgehaald, bleken de Duitsers te zijn verdwenen en zag men Canadese troepen. Zij hadden zich genesteld langs de Onderlaatselaak die door het Veldesebos in de richting van Leesten loopt.

Op Het Groot Graffel kon men na een dag vol spanning en angst weer verruimd ademen. Voor het overige was de vrijheid duur betaald: tussen de vijftien en twintig verpleegden waren om het leven gekomen en de materiële schade was groot.

Het vuren van de Duitse granaatwerpers bij het Kappersebos was inmiddels in de namiddag van 4 april hevig geworden.

In Zutphen sloegen ook op deze dag op verschillende plaatsen granaten in. Op enkele kilometers van de stad – aan de oostzijde – lagen de Canadezen nu achter Huize de Voorst. Bij het kasteel en in de Kapperallee bevonden de Duitsers zich nog. In de loop van de dag ging opnieuw een brug met een enorme knal de lucht in, namelijk die over het Twentekanaal bij Eefde.

Steeds meer Zutphenaren doken de kelder in en iedereen werd gekweld door de bange vraag: 'Wat zal de dag van morgen ons brengen?'

Leesten en Warnsveld bevrijd

Na een betrekkelijk rustige nacht laaiden in Leesten op 5 april opnieuw de gevechten op. De strijd was ook nu bijzonder zwaar. In de loop van de dag trokken de Canadezen vanuit het zuidoosten met tanks om de vuurlinie. Zij waren kennelijk vanaf de Vordenseweg via de Kerkhofweg en de Leestenseweg gekomen.

De tanks vielen de Duitsers op de linkerflank aan. Die konden zich op den duur niet handhaven. Na een harde strijd van huis tot huis en van heg tot heg trokken zij zich terug op Zutphen. Leesten was bevrijd, maar het had een zware tol moeten betalen.

's Morgens werd er ook zwaar gevochten in het Kappersebos. De Canadezen waren de vorige dag vanuit de richting van Vorden al opgerukt tot De Kap.

Die morgen hoorde men in Warnsveld in de verte ook geraas dat steeds dichterbij kwam. Eerst kon men het niet thuis brengen, maar al spoedig werd duidelijk, dat het afkomstig was van tanks die op de Rijksstraatweg, uit de richting van De Kap, naderden. Op deze weg bij Berkeloord, lieten de Duitsers enkele van tevoren ingezaagde eikebomen vallen, maar voor de tanks was het een peuleschilletje om de versperring uit de weg te ruimen.

Bij de nadering van de tanks speelde zich bij Berkeloord een drama af. Twee Warnsveldse families die daar een onderkomen hadden gevonden, werden door de Duitsers naar buiten gejaagd. Terwijl zij naar de eenmangaten rond het huis renden, werd door de Duitsers op hen geschoten. Twee mensen vonden daarbij de dood.

De Duitsers die zich in Berkeloord hadden verschanst, werden door de Canadezen beschoten, vanuit de huizen aan de overkant. Zij waren die van de achterzijde binnengekomen. Na enige strijd gaf de bezetting van Berkeloord zich over.

De Rijksstraatweg tot even voorbij Berkeloord was om twee uur in handen van de bevrijders. Zij konden nog niet verder oprukken, want zij werden vanuit de toren van de hervormde kerk beschoten. Het vuur werd door de stoottroepen van de Canadezen die bij het gemeentehuis lagen, beantwoord.

Na een spervuur van mortiergranaten uit de richting van het Kappersebos, dat 's morgens begon en 's middags om drie uur ophield, waren de Canadezen ruim half vier op de Bonendaalseweg. Een uur daar-

voor waren de om de huizen sluipende Duitsers verdwenen. Inmiddels waren de Boslaan en omgeving, waar men in de kelders eveneens benauwde uren had doorgemaakt, van Duitsers gezuiverd. Zonder veel weerstand te ontmoeten, renden de stoottroepen tot aan de Peppelenweg, waar hevig werd gevochten.

Omstreeks vijf uur verschenen de – Frans sprekende – bevrijders op de Vordensebinnenweg. Tegen de avond was heel Warnsveld bevrijd. Wel werd er door achtergebleven Duitse sluipschutters nog geschoten vanuit de toren van de hervormde kerk, vanuit de dakgoot van bakker Kuiper aan de Rijksstraatweg en vanuit de tuin van het gemeentehuis, maar daar maakten de Canadezen gauw een einde aan. De overal met geestdrift ontvangen stoottroepen werden gevolgd door tanks. Overigens werd de blijdschap wel enigszins getemperd door de vrees, dat zolang Zutphen nog in Duitse handen was, Warnsveld alsnog te lijden zou hebben onder de oorlogshandelingen.

In Zutphen drong die middag het gejuich door, waarmee in Warnsveld de bevrijders werden begroet. Mitrailleurvuur uit de richting van het Deventerwegkwartier, de Warnsveldseweg en het Emmeriksewegkwartier wees erop, dat de Canadezen van alle kanten oprukten naar de stad na de linies er rondom heen te hebben doorbroken. Het dorp Laren was inmiddels ook bevrijd. Het had de Canadezen vijf dagen gekost om de korte afstand tussen Almen en Laren af te leggen. Wel een bewijs, hoe zwaar de tegenstand van de vijand was geweest.

Voorzover dat in de afgelopen dagen al niet duidelijk was geworden, nu ging het er helemaal naar uitzien, dat de Duitsers zich voorbereiden op een strijd op leven en dood. De Julianabrug werd opgeblazen, waardoor de verbinding tussen Deventerwegkwartier en Warnsveldsewegkwartier werd verbroken. De bewoners van de Gasthuis-kamp moesten naar elders vertrekken, waarna de Duitsers zich daar ingroeven. Aan de Graaf Ottosingel werden woningen ontruimd, die als mitrailleurnesten werden ingericht. En verder werd van het kerkhof aan de Warnsveldseweg een stelling gemaakt.

De bevrijding van Warnsveld betekende, dat de Canadezen de grens van Zutphen waren genaderd. Zij begonnen direct daarna met hun aanval op de stad, die in drie gedeelten zou worden ingenomen. Allereerst zouden de buitenwijken tot aan de Berkel in hun handen vallen,

daarna zou de overgang over het riviertje met geweld worden genomen en uiteindelijk zou de binnenstad worden gezuiverd. Maar voor het zover was, zou er hevig worden gevochten.

Zwaar was de strijd aan de buitenkant van de stad. 's Avonds nog lag de frontlijn over de Weg naar Laren en in de Schimmelpennincklaan. De hele nacht en ook de volgende dag woedde het gevecht aan de toegang van de stad bij de Weg naar Laren. 's Avonds, 's nachts en de volgende dag gingen onder meer aan de Schimmelpennincklaan, waar het felst werd gestreden, de Sloetstraat, de Van der Capellenlaan, op het Oranjeplein en het Hellenraetplein huizen in vlammen op.

Canadezen bereiken binnenstad

Terwijl Canadezen en Duitsers in het Deventerwegkwartier verwoed slag leverden, steeg op vrijdag 6 april de spanning in de stad ten top. 's Nachts was een artillerieduel begonnen, voorafgegaan door trommelvuur. Het regende als het ware granaten, vooral langs de Berkel.

De opgeblazen brug in de Deventerweg. Foto archief Zeylemaker.

Ze hadden een verwoestende uitwerking. Duits geschut in de – nu bebouwde – weide bij de voormalige wasserij van Lenderink aan de Warnsveldseweg beschoot de Canadese stellingen en de aanvoerwegen van de bevrijders. Het is niet uitgesloten, dat de vele verwoestingen aan huizen in het Deventerwegkwartier door dit geschut werden veroorzaakt.

Onder het gebulder van het geschut lieten de Duitsers 's morgens vroeg de Larebrug de lucht ingaan. Dat ging ten koste van de hoekhuizen van de Laarstraat en op de Warnsveldseweg. Eerst klonk er omstreeks vijf uur een zware explosie. Drie uur later volgde er weer een. De eerste keer was het effect blijkbaar onvoldoende geweest, vandaar dat er opnieuw een springlading was aangebracht.

Er restten de Duitsers nu nog maar twee verbindingen met de binnenstad vanuit het Deventerwegkwartier en het Warnsveldsewegkwartier. Dat waren het wegje achter het toenmalige ziekenhuis aan de Coehoornsingel en het houten brugje bij het Graaf Ottobad dat destijds aan de Graaf Ottosingel was gelegen.

Twee uur na het opblazen van de Larebrug ging, eveneens na twee explosies, de IJsselbrug de lucht in. Voordien hadden de Duitsers alles wat zij niet aanstonds behoefden, uit de stad weggevoerd. Maar dat betekende niet dat zij van plan waren de strijd te staken, integendeel.

's Middags werden de torens in de stad door Canadese artillerie onder vuur genomen. De watertoren aan de Warnsveldseweg, de Walburgtoren en de toren van de Nieuwstadskerk kregen voltreffers. Doel van de beschieting was het verjagen van de Duitse uitkijkposten.

Inmiddels waren de Canadezen de buitenwijken (Deventerwegkwartier) binnengedrongen onder felle tegenstand van de Duitsers. Vanuit de gangetjes tussen de huizen, woningen en kelders schoten zij op de bevrijders. Verscheidene burgers raakten bij de gevechten dodelijk gewond. De opmars van de Canadezen ging in langzaam tempo, veelal moest huis voor huis worden veroverd. 's Morgens waren zij op het Oranjeplein, terwijl de Duitsers op de Praebsterkamp lagen. Daar-tussen in ligt de Heeckerenlaan: de afstand is maar zo klein dat men die al wandelend in goed vijf minuten kan afleggen. Toen moesten de Canadezen er al vechtend bijna een hele dag over doen.

's Avonds was het Deventerwegkwartier bevrijd. Grote vreugde bij

de bewoners die, weggedoken in de kelder, het oorlogsgeweld boven hun hoofden hadden horen woeden. De ondraaglijke spanning was geweken, aan alle angst en ontbering was een eind gekomen.

Ondraaglijke spanning was er deze dag ook voor de bewoners in de buurt van de algemene begraafplaats aan de Warnsveldseweg. De middelste huizenblokken in de Prins Bernhardlaan lagen juist in de vuurlinie. Terwijl de Duitsers vanuit hun schuilplaatsen op het kerkhof slag leverden met hun tegenstanders, ontstond er brand in een woning. Een jongeman die de burens wilde waarschuwen werd door de Duitsers neergemaaid. Elf huizen gingen in vlammen op. Brand ook in de Appelstraat, in de onmiddellijke nabijheid van het kerkhof. Hier ging een heel complex verloren. De avond tevoren waren aan de Warnsveldseweg al vijf huizen in de as gelegd.

Het Deventerwegkwartier was het eerste gedeelte van de stad, waar de Canadezen het Duitse verzet hadden gebroken, maar het was nog niet helemaal van de vijand gezuiverd. Zo opereerden hier en daar nog sluipschutters, 'snipers' werden zij genoemd.

Die avond hoorde men in de binnenstad aan de Berkelkant, door de kapotte kelderramen de klanken van het Wilhelmus, gezongen in het Deventerwegkwartier. Daar vierde men de bevrijding, maar dat was voor de binnenstad nog niet weggelegd. Het brandde daar op allerlei plaatsen en de Duitsers schoten, zodra zij ergens maar enige beweging zagen, ook al was het binnenshuis.

Dronken Duitsers wilden Zutphenaren, die een goed heenkomen hadden gezocht in de Nieuwstadskerk neerschieten; zwaaiend met pistolen kwamen zij het kerkgebouw binnen. De Feldgendarmerie – Duitse militaire politie – door iemand gewaarschuwd, joeg hen echter weg.

Wanneer het geschut even zweeg, hoorden de mensen in de angst-aan jagende stilte vlammen knetteren of het geluid van stampende Duitse laarzen. Doden en gewonden werden per handwagen naar het ziekenhuis gebracht. Het begraven van de doden was al dagenlang onmogelijk geweest, omdat de begraafplaatsen aan de Warnsveldseweg niet bereikbaar waren. De in de kelders weggedoken binnenstadbewoners begonnen nu veel gebrek te lijden – het was tot dan toe al met van alles behelpen geweest – maar zij probeerden zich er op allerlei manieren door heen te slaan.

De nacht die nu volgde was heel onheilspellend. Eerst was er in de nacht het geluid van licht geschut, vlak in de buurt, en daarna – tegen de morgen – dat van vrijwel alleen mitrailleurs. Ook nu was de hemel op verschillende plaatsen in de stad door branden roodgekleurd. Het houten brugje bij het Graaf Ottobad werd opgeblazen en het wegje achter het ziekenhuis aan de Coehoornsingel doorgestoken. Nu was geen enkele Berkelovergang meer intact. In het Warnsveldsekwartier zag men vroeg in de morgen de Duitsers met het geschut nabij wasserij Lenderink wegtrekken, richting binnenstad.

Hoewel de Duitsers zich hadden teruggetrokken over de Berkel, zou men in het Warnsveldsewegkwartier toch nog angstige ogenblikken beleven. Vanuit de Laarstraat kwamen opnieuw soldaten, die met een rubberboot de Berkel overstaken. Wat zij in hun schild voerden, werd al spoedig duidelijk: zij wilden de watertoren gaan opblazen. Het bouwwerk bleef evenwel overeind staan onder het geweld van de explosie, hoewel het zwaar verminkt werd. Tot twee keer toe staken die morgen nog de Duitsers de Berkel over om een aanslag op de toren te plegen. Maar hij bleef overeind, al was het muurwerk grotendeels weggeslagen.

Het bombardement van 14 oktober 1944 sloeg grote gaten in onze stad. Hier een kijkje op de Waterstraat en omgeving. Foto archief Zeylemaker.

Inmiddels hadden de Canadezen de vorige dag de omgeving van Duitsers gezuiverd. Zonder veel tegenstand te ontmoetten bevrijdden zij de rest van de gemeente Laren. 's Middags waren hun tanks in het dorp Harfsen. Ook Eefde kon de bevrijders begroeten. Daar lag het front een nacht dwars over de Dr. van der Hoevenlaan. Later op de dag viel Gorssel eveneens in handen van de Canadezen.

Daverende explosies

Op de morgen van de zevende april ontstond er brand in het nog altijd in 'bedrijf' zijnde ziekenhuis aan de Coehoornsingel. Tijdens een kleine vuurpauze kwamen bewoners uit de omgeving met emmers toegesnel om de vlammen te doven; het ziekenhuis zat namelijk zonder water. Er werd een levende ketting van tientallen mensen met emmers water gevormd. Na hard werken lukte het het vuur meester te worden. Inmiddels slopen de Canadezen over het wegje achter het ziekenhuis naar de stad.

Daar daverde het intussen van de explosies. 's Morgens staken de Duitsers het munitiedepot in brand in de gebouwen van Spieker en Elferink op het industrieterrein. Grote verwoestingen werden daarbij aangericht in het Marswegkwartier. 's Middags volgde de voormalige Isendoornkazerne aan de Nieuwstad, die ook al volgepropt was met munitie. Even later stond het toenmalige hotel De Hollandse Tuin aan de Groenmarkt, waar vermoedelijk eveneens munitie lag opgeslagen, in brand. Het vuur sloeg over naar het ernaast gelegen politiebureau, dat ook uitbrandde.

Tegelijkertijd werd de Fordgarage aan 's-Gravenhof – voorheen Waliënkazerne – waar eveneens munitie lag opgeslagen, opgeblazen. Het traptorentje van de Walburgkerk onderging eenzelfde lot. Ook op deze plaatsen werd door het vernietigingswerk van de Duitsers tot in de wijde omtrek schade aangericht aan huizen en gebouwen.

Al deze munitievernielingen vestigden de indruk, dat de Duitsers van plan waren de aftocht te blazen. Voor het zover was, zouden zij echter nog hardnekkige tegenstand bieden.

Vanuit de richting Warnsveld-Leesten waren de Canadezen inmiddels doorgedrongen tot de Buitensingel. 's Morgens was de omgeving van de Emmerikseweg en de Buitensingel bevrijd. Geleidelijk aan ruk-

ten de bevrijders op naar de Berkel en 's middags kon men hen enthousiast begroeten in het Warnsveldsewegkwartier. Voordien hadden de Duitsers hun stellingen op het kerkhof en ook die op de Varkensweide ontruimd. Veilig was het in het Warnsveldsewegkwartier overigens nog niet vanwege Duitse sluipschutters en doordat er vanuit mitrailleurnesten, onder meer aan de Graaf Ottosingel en in de Laarstraat, geschoten werd op alles wat maar bewoog.

Zo namen vanuit de watertoren zes sluipschutters iedereen en alles onder vuur. Daarbij vielen doden, vier Canadezen en een buurtbewoner. De Canadezen beschoten de toren met hun artillerie en toen was het spoedig gedaan. Van de zes sluipschutters overleefde er maar één de beschieting.

Het was voor de Canadezen nog niet mogelijk door te stoten naar de binnenstad, omdat de Duitsers straathoeken en kruispunten bezet hielden. De felste tegenstand boden zij wel op de Nieuwstad, waar zij een post hadden ingericht in het hoekhuis bij de overweg. Een strategisch punt, want van daaruit konden zij de Buitensociëteit en de Jacob Damsingel onder vuur houden. Tot daar waren de Canadezen inmiddels gevorderd. Bij hun opmars waren zij ook het ziekenhuis aan de Coehoornsingel binnengekomen, waar zij met vreugde werden begroet. Uiteindelijk werd de verzetshaard 'opgeruimd'. 's Avonds naderde van de Deventerweg (nu Burgemeester Dijkmeesterweg) een vlammenwerper die het huis in brand zette. Post na post werd op deze wijze veroverd.

In het nog door de Duitsers bezette deel van de stad brak de ene na de andere brand uit, die door de Duitsers was veroorzaakt. In de Turfstraat stond een schoenenzaak in lichterlaaie. Om te voorkomen dat mogelijk het hele stadscentrum zou worden verwoest, vormden zeker 40 à 50 mensen uit de buurt met emmers een levende ketting van de Naadzak tot de Rosmolensteeg en wierpen water op het schroeiende muurwerk van de naastgelegen percelen. Het water betrok men uit een pomp op een binnenplaatsje achter een huis aan de Korte Hofstraat, vlak bij de Markt. Het blussingswerk had plaats onder het fluiten van de granaten, terwijl beneden in de portieken Duitsers met de vinger aan de trekker van hun wapen stonden. Nauwelijks had men de kelder weer opgezocht, of het werd bekend, dat in de Korte Hofstraat een kledingzaak in brand stond. Even tevoren waren daar Duitsers binnenge-

weest. Hoewel dodelijk vermoeid ging de buurt opnieuw aan de slag – op dezelfde wijze – en wist de brand in de kiem te smoren. Nadat er even later een brand in de kelder van een parapluzaak in de Korte Hofstraat was geblust, besloot men een bewakingsdienst in te stellen.

Om acht uur die avond werden de Duitsers vanuit een Canadese radiowagen opgeroepen zich over te geven. Verdere tegenstand was toch nutteloos, nu zij volledig waren ingesloten. Maar even later ging het krijgsrumoer door.

's Nachts waren de Canadezen op de Nieuwstad doorgedrongen tot de Lieve Vrouwenstraat. Daar brandde de bakkerij van de Samenwerking. Ook hier vormden de mensen uit de buurt een ketting met emmers water om de belendende huizen nat te houden.

Waar de Duitsers zich in de binnenstad nog niet hadden teruggetrokken, bleven de gevechten woeden. Straat na straat moest op hen worden veroverd, waarbij het toneel van de strijd zich verplaatste in de richting van de Wijnhuistoren. Hoe verwarrend de situatie was, bleek wel uit het feit, dat in een Duits hospitaal op de Markt Canadese artsen al druk in de weer waren met Duitse gewonden, terwijl in de omgeving andere verdedigers zich nog met hand en tand verzetten.

De hele nacht gingen de zware straatgevechten in de binnenstad onder artillerievuur door.

De binnenstad bevrijd

Op zondag 8 april 's morgens vroeg was de Duitse weerstand gebroken en bliezen de Duitsers – met achterlating van veel doden en gewonden, alsmede de krijgsgevangenen – de aftocht uit Zutphen. De verslagen bezetters gingen er vandoor in de richting van de IJssel. Twee dagen lang lagen er al rubberboten en pontons klaar bij de Turfhaven, die nu Vispoorthaven heet. Met deze vaartuigen repten zij zich naar de overkant van de rivier, naar de Hoven. Voor de binnenstad was nu de vrijheid eindelijk gekomen. . .

Het was half tien, toen de eerste Canadese tanks over de markt reden. Nog maar enkele uren later lieten de bevrijders een bulldozer aanrukken en waren ze druk bezig om daarmee op 's-Gravenhof het puin van de Walburgskerk aan de kant te schuiven. Allengs werd er overal

op het midden van de straten een pad gebaad. Zutphen was namelijk een stad van ruïnes en puinhopen geworden. Later is gebleken, dat er in de gemeente nog maar tien huizen onbeschadigd uit de strijd waren gekomen. Met Rotterdam en Arnhem behoorde Zutphen tot de zwaarst getroffen gemeenten in ons land.

Ondanks alles was er groot gejuich bij de komst van de bevrijders: de verschrikkingen van het bijna een week durende beleg waren voorbij. Nog groter werd het enthousiasme, toen omstreeks twaalf uur Prins Bernhard al in de bevrijde stad was. Het bezoek van de prins was een onvergetelijke gebeurtenis. De Binnenlandse Strijdkrachten maakten achtergebleven Duitsers krijgsgevangen en rekenden de NSB-ers, voorzover zij nog niet gevlucht waren, in. Meisjes die met Duitse soldaten omgang hadden gehad, werden naar het Hagepoortplein gebracht. Daar werd hun haar afgeknipt en hun hoofd met menie ingesmeerd. Hieraan kwam echter een einde op verzoek van Prins Bernhard.

Nu de bevrijding een feit was, kon de burgerij gaan denken aan het herstellen van de huizen, zij het dan ook erg provisorisch. Zo was er geen stukje glas te krijgen voor de ramen. Er zijn mensen geweest, die maanden na de achtste april nog in de kelder moesten huizen.

Zutphen was nu wel bevrijd, maar het was er op deze zondag en ook de week daarna nog verre van rustig. Duitse scherpschutters vuurden vanuit de Hoven op de naar de IJssel leidende straten. Op verschillende punten in de stad waren scherpschutters achtergebleven die vanuit het verborgene schoten.

Zo zaten er op de dag van de bevrijding nog vier Duitsers in de Wijnhuistoren. Om half vijf 's middags werd de Markt ontruimd; de Canadezen, op de aanwezigheid van de sluipschutters attent gemaakt, wilden een eind maken aan het vanuit de toren loerende gevaar. Drie Canadezen zouden de toren binnengaan, maar toen zij behoedzaam de deur openden, explodeerde een daaraan bevestigde bobytrap. De gevolgen: twee zwaargewonden en een licht gekwetste.

Toen een beschieting vanaf een dak in de Korte Hofstraat en een dak in de Lange Hofstraat niet het gewenste resultaat had, werd het Wijnhuis (destijds museum) met een vlammenwerper in brand gezet. Omdat de toren na een brand in 1920 brandvrij was herbouwd, viel hij niet ten offer aan het vuur. De vier sluipschutters lieten het leven.

De volgende dag, maandag 9 april, werd er nog door Duitsers ge-

schoten vanuit een huis op de Oudewand en in de Spiegelstraat. Eveneens vanachter het puin aan het eind van de Waterstraat. Er viel een gewonde en zelfs een dode.

Twee dagen later bleken zich nog steeds Duitse sluipschutters in de stad op te houden, maar aan het einde van die dag hadden de Canadezen hen allemaal opgespoord.

Gevaar

Sluipschutters en Duits granaatvuur van de Hovenzijde van de IJssel zorgden ervoor, dat het in de stad nog altijd gevaarlijk was. Op 12 april werd op de IJsselkade nog een automobilist dodelijk getroffen door een vanuit de Hoven afgevuurde kogel.

Zolang de Hoven nog niet bevrijd was, kon men zich in de stad nog niet helemaal op zijn gemak voelen. Immers, vanaf de overzijde van de IJssel staken 's nachts Duitse patrouilles de rivier over om verwarring in Zutphen te stichten. Zo'n patrouille nam in de nacht van 11 op 12 april zelfs iemand uit het Marswegkwartier mee.

In de loop van de week daagde voor de Hoven eveneens de bevrijding. De Canadezen trokken tussen het Harenberg en Den Elter de IJssel over en ook bij de Houtwal onder Gorssel. In Gorssel legden zij op 14 april tegelijk schietend met al hun kanonnen – zij hadden een enorme hoeveelheid materiaal aangevoerd – een spervuur op de westelijke oever van de IJssel, richting Wilp.

Daarna trokken zij, beschermd door een rookgordijn en artillerie, de rivier over, daarbij gebruik makend van de door de Duitsers bij Gorssel gebouwde steigers. De Duitse artillerie schoot vanaf de Veluwekant van de IJssel fel terug, waardoor in Gorssel veel huizen in een puin hoop veranderden. Enige tijd later verstomde het kanongebulder aan de overzijde.

Op 13 april 'stroomden' de Canadezen naar de Veluwe, nadat zij die dag een pontonbrug hadden geslagen.

Na de oversteek van de IJssel tussen het Harenberg en Den Elter en bij Gorssel was het met het Duitse verzet in de Hoven al gauw gedaan. Hoewel het afweergeschut bij de overweg in de Weg naar Voorst weggehaald was, bleef er een vrij grote bezetting achter. Die had zich verschanst achter de spoorlijnen om de verkeerswegen onder vuur te hou-

den. Evenals in de stad het geval was geweest, woedden er in deze dagen branden in de Hoven en richtten voltreffers verwoestingen aan. In het bijzonder aan de openbare lagere school in de Schoolstraat, waarvan twee lokalen in puin kwamen te liggen.

Onder de burgerij vielen veel slachtoffers, door een voltrefeer op een kelder aan de Weg naar Voorst werden bijvoorbeeld zeventien mensen gedood of gewond. Op zaterdag 14 april 's middags verlieten de Duitsers de Hoven. Groot was ook daar de vreugde onder de bevolking, die in de kelders angstige en spannende dagen had doorgebracht.

Een dag later werd men in Zutphen nog eens geconfronteerd met het oorlogsgeweld. Vanaf de Veluwe opende de Duitse artillerie opnieuw het vuur op Zutphen. Daarbij raakten enkele tientallen mensen gewond. Mogelijk hield dit verband met het feit dat de Canadezen die dag begonnen met het leggen van een noodbrug over de IJssel ter hoogte van de Brugstraat. Er werd zes weken aan de oeververbinding, die naar generaal Harry Crerar werd genoemd gewerkt. Deze generaal was de bevelvoerder van de Canadezen.

In onze streek viel op 14 april, na een beleg van veertien dagen, Doesburg in Canadese handen. Drie dagen later kon men in de buurtschappen Rha, Olburgen en Luur in de gemeente Steenderen de bevrijders pas verwelkomen, veertien dagen na hun komst in het dorp Steenderen.

Hoewel er in Zutphen en de streek grote vreugde was over de bevrijding, waarnaar zo reikhalzend was uitgezien, zou die blijdschap pas helemaal volkomen worden, toen op de vijfde mei de capitulatie van de Duitsers in ons land bekend werd. Het westen van het land, tot nu toe het laatste bolwerk van de bezetters, waar men vanaf september 1944 onder onvoorstelbare omstandigheden had moeten leven, hoefde niet langer meer te zuchten onder het Duitse juk. De algehele bevrijding van Nederland was – eindelijk – een feit.

De feestjubel barstte los, ook in Zutphen. Het was een dag om nooit te vergeten. Hij staat tot op vandaag nog in ons geheugen gegrift.

*Op 6 april 1945 bliezen de terugtrekkende Duitsers de IJsselbrug op.
Foto archief Zeylemaker.*

Ook de Watertoren kwam niet ongeschonden uit de strijd. Foto archief Zeylemaker.

Gevechten in en rond Zutphen, april 1945

Gezien door een Canadese bril. Uit: The Victory Campaign

Het eerste Canadese leger onder opperbevel van veldmaarschalk Montgomery had op 9 maart de volgende orders gekregen. Een korps van op zijn minst twee divisies zou (vanuit Duitsland) westwaarts trekken om westelijk Nederland te bevrijden. Dit kon nogal wat tijd kosten.

Tegelijkertijd met de bevrijding van westelijk Nederland zou de rest van het Canadese leger noordwaarts trekken om Noord-Oost-Nederland te bevrijden, en vervolgens oostwaarts om de kuststreek te zuiveren en alle vijandelijke marinevestingen tot aan de Weserlinie te ont-ruimen. Gedurende deze operaties zou het Canadese leger met een gewapende divisie op de lijn Almelo-Neuenhaus-Meppen-Sögel-Friesoythe-Oldenburg opereren, om zodoende een zekere mate van veiligheid voor de linkerflank van het tweede (Engelse) leger te bereiken.

Na Noord-Oost-Nederland en de kuststreek te hebben bevrijd, kon het Canadese leger Bremen overnemen van het tweede leger om oostwaarts op de Hamburg-lijn te opereren. Het zou dan de linkerflank van het tweede leger moeten beschermen in zijn opmars naar de Elbe en het schiereiland Cuxhaven zuiveren.

Bij de operaties van het Canadese leger was het mogelijk, dat er niet voldoende technici, bruggenmateriaal etc. voorhanden zou zijn. In dat geval zou de opmars naar het noorden, met daarop aansluitend de overname van Bremen, voorrang hebben op de bevrijding van westelijk Nederland.

Terwijl generaal Simonds 'centrum en linkerflank' (tweede leger) snelle vorderingen maakten ten noorden van het Twentekanaal, trof de derde Canadese (infanterie) divisie voorbereidingen om Deventer en Zutphen te veroveren. Langzaam noordwaarts oprukkend vanaf

Hoog-Elten had zij de rechteroever van de IJssel bevrijd, waarbij zij op 2 april lichte tegenstand had ondervonden bij Wehl. Omdat op dit tijdstip de tweede divisie op de flank vooruit was, gaf Simonds deze formatie de opdracht af te slaan en als de tegenstand niet te hevig was, Zutphen in te nemen.

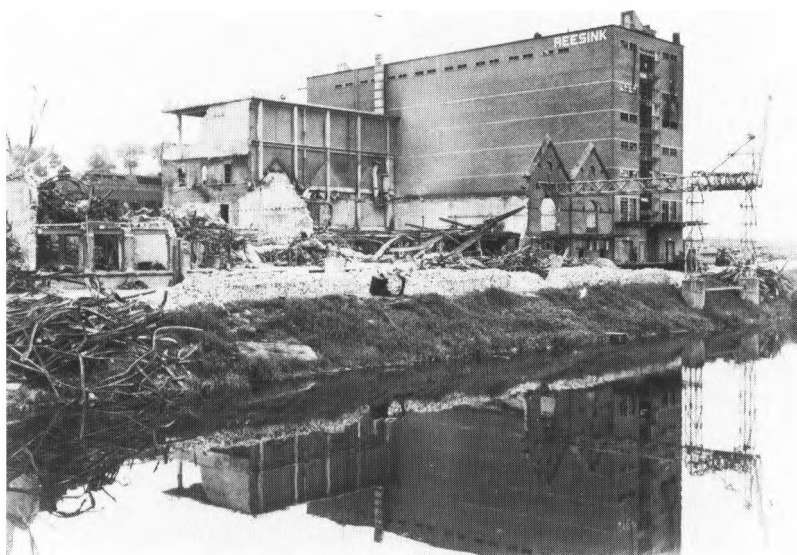
Maar het duidelijke voornemen van de vijand de stad in handen te houden en de snelle opmars van de tweede divisie ten noorden van het Twentekanaal, maakten het spoedig noodzakelijk dat de derde divisie Zutphen zou innemen. Terwijl de achtste infanteriebrigade Doesburg innam en de zevende op 5 april het westelijk deel van Twente bevrijdde, sloot de negende brigade de zuidelijke en oostelijke toegangswegen naar Zutphen af.

De sector Zutphen werd verdedigd door Duitsers, behorende tot de 361ste infanteriedivisie met parachutistenopleiding van het 88ste legerkorps. Deze troepen, waaronder veel zeer jonge militairen, vochten erg fel. De negende brigade ondervond felle tegenstand ten zuidoosten van de stad en bij Warnsveld. De zoom van de stad was omgeven door oude waterverdedigingswerken, die met de IJssel in verbinding stonden. Om zo'n verdedigingswerk te passeren bouwde het pionierspeloton van The Highland Infantry of Canada een oversteekplaats van mortierkisten, versterkt met hout en ballast. Het bleek sterk genoeg om de tanks van een bataljon van het 27ste tankregiment (The Sherbrooks Fusiliers Regiment) te dragen. Na de toegangswegen van de stad veroverd te hebben werd de negende brigade op 7 april teruggetrokken om meer stuwkracht te geven aan de opmars ten noorden van het Twentekanaal, terwijl de achtste brigade de acties ter verovering van Zutphen voortzette.

Zij had haar aanval op de zesde april ingezet, waarbij zij van twee kanten aanviel, vanuit het oosten met het North Shore Regiment op de rechterzijde en het Régiment de la Chaudière op de linker. Het North Shore stootte op felle tegenstand met man tegen manglevechten, maar de Chaudière kon goede vorderingen maken. Dienovereenkomstig werd het plan veranderd. Het North Shore werd teruggetrokken om via de rechterflank van de Chaudière op te rukken. De strijd werd voortgezet op zeven april. Soms werd de infanterie tegengehouden door sluipschutters en machinegeweervuur. Desondanks waren er, evenals bij de gevechten bij het Twentekanaal, aanwijzingen, dat de

houding van de vijand aan het veranderen was en dat, hoewel er vaak goed tegenstand werd geboden, de oude vasthoudendheid aan het verdwijnen was.

De genadeslag viel op 8 april, toen de brigade het industrieterrein veroverde. 's Middags was de oude historische stad volledig van de vijand gezuiverd. Enkele Duitse verdedigers waren in rubberboten over de IJssel gevlucht. Van de Canadese onderdelen die in Zutphen en omgeving hebben gevochten, heeft de achtste infanteriebrigade de zwaarste gevechten geleverd.

Op 8 april viel het Industrieterrein in Canadese handen. Foto archief Zeylemaker.

Afbeeldingen

FOTO'S UIT HET ARCHIEF VAN DE FIRMA ZEYLEMAKER, ZUTPHEN

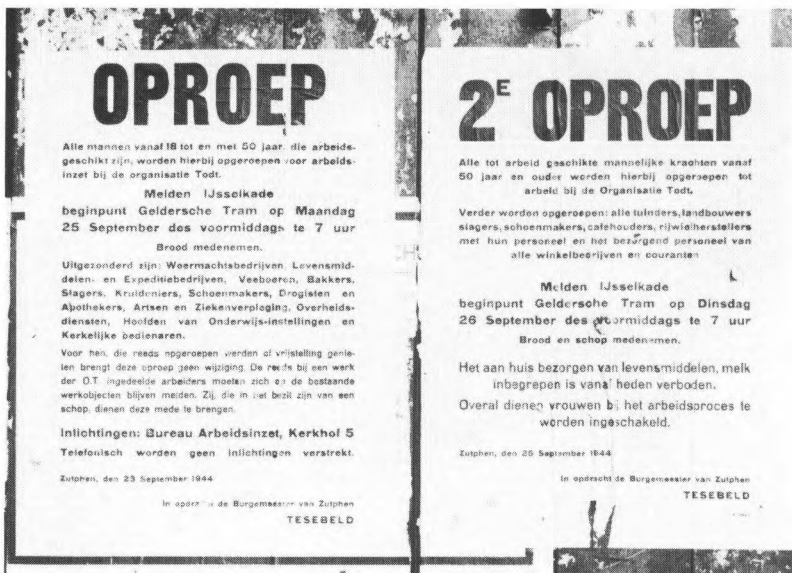

De installatie van de NSB-er Tesebeld als burgemeester van Zutphen.

Inspectie van de politie door Burgemeester Tesebeld.

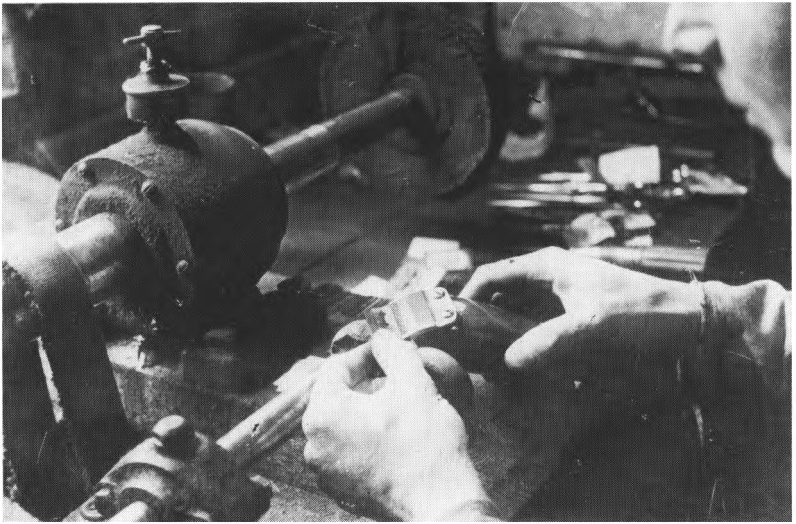

Bekendmakingen van de Duitse bezetters.

Een BS-er bij het graf van een gesneuvelde Duitse soldaat aan het Twentekanaal.

Scheermesjes waren in de bezettingsjaren schaars, vandaar dat gebruikte mesjes opnieuw werden geslepen.

Om de kinderen toch speelgoed te kunnen geven, werd dat speelgoed zelf gemaakt.

Per bakfiets werden de voor het verzet gedropte wapens naar opslagplaatsen in de stad getransporteerd.

Eén VI-lanceerbaan van de Duitsers opgesteld in de bossen rond de stad.

Schooljongens helpen bij de oogst, daartoe gedwongen door de bezetters.

Het zwaar beschadigde 's-Gravenhof.

Canadezen op de Houtmarkt. Het Wijnhuis, op de achtergrond, was toen nog niet beschadigd.

Het uitgebrande Wijnhuis, enkele dagen later.

Canadezen in de binnenstad, hartelijk verwelkomd door de bevolking.

Bevrijdingsoptochten waren talrijk om uitdrukking te geven aan de blijdschap van de bevrijding.

In de rij voor de eerste, na de bevrijding verkrijgbare wol.

Rozengracht, waar nu het Stedelijk Museum gevestigd is.

Koningin Wilhelmina brengt na de bevrijding een bezoek aan Zutphen.

De Engelse stad Shrewsbury zond na de bevrijding hulpgoederen naar Zutphen, die vanuit de Burgerzaal werden verdeeld onder de bevolking.

Verdeling van hulpgoederen van het Rode Kruis.

Omgeving Bourgonjetoren.

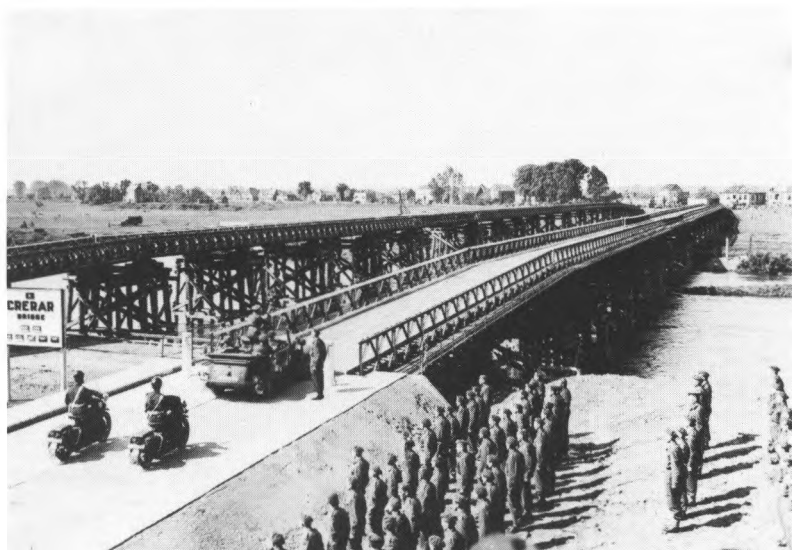
*Stadhuis en St. Walburgskerk.
Hoe hevig de strijd in Zutphen geweest is, bewijzen ook deze beelden.*

Een BS'er begeleidt de Canadese bevrijders.

Blijdschap bij de bevolking met de rokende stad op de achtergrond.

Opening van de noodbrug over de IJssel.

Bedankt Canadees!

